

**KAHLAAHLO YA DITHETOGALE TŠA MAGOŠI A MOUTSE
KA SELETENG SA GASEKHUKHUNE**

KA

PHILLIP PHASWANE PHOKWANE

E

**E TŠWELEDITŠWE GO FELELETŠA DINYAKWA TŠA LENGWALO
LA MASETASE LEFAPENG LA MALEME**

\UNIBESITHING YA LIMPOPO

MOHLAHLI: DR SEKGAILA CHOKOE

2019

BOIKANO

Nna, Phillip Phaswane Phokwane, ke ikana gore nyakišiši ye ya 'Kaahaahlo ya dithetogale tša magošī a Moutse ka Seleteng sa GaSekhukhune' ke mošomo wa ka. Nyakisišo ye ga se ke e neelwa Yunibesithi ye nngwe go ka hwetša tikrii ye nngwe. Ditsopolwa tšeo di tšwelelago go tšwa go dinyakišišo tša bangwadi ba bangwe, di laeditšwe ka go fa maina a bangwadi, dihlogo tša maina a dipuku le ngwaga o di dirilwego ka ona.

.....
Mosaeno

.....
Letšatšikgwedi

DITEBOGO

Ke thoma ka go leboga mohlahli wa ka Ngaka Sekgaila Chokoe, yo a nthekgilego a ntlahla ka lerato le mafolofolo ge ke be ke dira nyakišišo ye. Go yena ke re golela godimo Letebele, Tšhukudu go wena e be mošemanyana wa dipudi. Ngaka N.S Mogale! Thekgo ya lena gonna e dirile gore ke fetše nyakišišo ye ka mafolofolo. Moprofesara Sekgothe Mokgwatšana! Ke hloka melomo ye sekete ya go le leboga Ngwato. Mna Kgopa M, Mofahloši wa ka wa maloba go tšwa Yunibesithing ya Johannesburg le Rabadia wa Bangwadi ba dipuku Mna P.S Nkomo, ke ikwa ke swanetše go le kgaphetša ka ditebogo tšeo ruri di patagana go gotšwa molomong wa ka, ka lebaka la thekgo le go ntlabakela ka methopo yeo e sepelelanago le nyakišišo ye. Ga ke no re ke a leboga, ke a leboga, ke a leboga.

Dikgaetšedi tša ka Mokoena C.L. le Chokoe P.E! Maitapišo a lena a go fefera ditlhoka sengwaleng se a nterile gore ke ikhwetše ke le mošemane wa phala tša pele g eke dira nyakišišo ye. Le ka moso bana ba kgoši. Batswadi ba ka Ramoeding le Moduothwane Phokwane, e ka ba phošo ge nka e itebatša lena, gobane ke ka lena gore ke ikhwetše ke le boemong bjo ke lego go bjona ga bjale. Nke Modimo le Badimo ba ka mphedišetša lena batswadi ba ka.

Mmagobanake Motloganeng Phokwane le bana ba ka, Bokamoso, Katlego, Tetelo, Topi le Tokelo thekgo ya lena go nna ga ke tsebe go re nka e akanya le eng. Bagolo ba ka Nkwe, Mpušeng, Seraki le Thamagane (MmagoKhipha) baratho Sekgothe, Thamagane (MmagoTshwanelo) le Seswethe ntle le lena nka se be selo. Ditebogo tša mafelelo ke di lebiša go Ramasedi Mokgontšhabatho, ge a sa mpeile ka fase ga morithi wa letšatši le ngwedi. Go Yena ke re tšwela pele ka go nkokeletša matšatši a go phela Ramahlogonolo.

Ke a leboga

Phillip Phaswane Phokwane

Letšatšikgwedi

ABSTRACT

A king is a caretaker and mediator in the nation, he is worthy of the praises. Those praises becomes useful to us as a nation, to teach us about our kings. This increases respect and complete love from the nation to the king. When we know our king, we understand where we come from, which becomes an important step that makes us to understand where we are going. We then end up all celebrating our culture.

In this research, we will look and the poetry that is praising Kings of Moutse in the district of Sekhukhune in the Local municipality of Elias Motsoaledi. We will look at the praise poems of the following kings; Kgoši Shikwane Matlala, Kgoši Boleu Rammupudu II and Kgoši Mohlamme Mathebe III.

DITENG

KGAOLO YA PELE

Matsenokakaretšo

1.1	Matseno.....	1
1.2	Tlhagišo ya bothata.....	1
1.3	Tema yeo e lemilwego.....	2
1.4	Tema ye e lengwago.....	4
1.5	Taetšonyakišišo.....	5
1.6	Maikemišetšo.....	5
1.7	Mokgwanyakišišo.....	6
1.8	Bohlokwa bja nyakišišo.....	9
1.9	Boipobolo.....	9

KGAOLO YA BOBEDI

Ditlhalošišo tša mareo

2.1.	Matseno.....	11
2.2.	Mareo.....	11
2.3.	Kanegelophelo ya magoši.....	23
2.4.	Kamano ya magoši.....	27
2.5.	Thumo.....	28

KGAOLO YA BORARO

Tšhomišo ya ditšhwantšhokgopolo

3.1.	Matseno.....	29
3.2.	Diswantšhokgopolo.....	29
3.2.1	Phefelo.....	30
3.2.2	Mothofatšo.....	34
3.2.3	Tshwantšhanyo.....	38
3.2.4	Tshwantšhišo.....	40
3.2.5	Pheteletšo.....	44
3.3.	Thumo.....	46

KGAOLO YA BONE

Tšhomišo ya maina

4.1. Matseno.....	47
4.2. Maina.....	47
4.3. Theo ya maina.....	48
4.5. Direto.....	56
4.4.1. Direto tsa banna le basadi.....	56
4.4.2. Direto tša magoši.....	58
4.5. Mainatumišotshwantšhi.....	60
4.6. Mainagokwa.....	61
4.7. Thumo.....	64

KGAOLO YA BOHLANO

Thumokakaretšo

5.1. Matseno.....	65
5.2. Ditšhišinyo.....	66

METHOPO.....

67

7. Dikgomaretšwa.....	73

KGAOLO YA PELE

Matsenokakaretšo

1.1. Matseno

Šako la hloka thobela ke mojano. Seema se se hlatholla thwii gore setšhaba seo se se nago kgoši se ka ikhwetša se meelane meno a ka godimo ka ditabatabana tša go se re selo, ka lebaka la go hloka mokgalemi. Go hloka taolo ya maleba go ka oketša lenyatšo le go se iše felo ka go swarelana.

Ka ge kgoši e le mohlokomedi le molamodi wa setšhaba, ditheto di mo lebane. Tšona direto tše di re tšwela mohola re le setšhaba, go re tsebantšha le magoši a rena. Se se oketša tlhompho le lerato leo le feleletšego la rena re le setšhaba go moetapele wa rena. Le rena ka noši re le setšhaba ge re tseba kgoši ya rena re kgona go kwešiša botšo bja rena, e lego kgato ye bohlokwa yeo e tlogo go re kgontšha go tseba boyo bja rena. Ka go realo, re fetša bohle re ikgantšha ka setšo sa rena.

1.2. Tlhagišo ya bothata

Direto di kgatha tema ye bohlokwa kudu maphelong a batho. Di kgona go kgala le go aga motho ka mantšu a tšona a go ikgetha. Ka mehla, direto di šomiša polelo yeo e humilego ka tlhalošo e lego yona e kgontšhago motheeletši wa sereto go ipshina ka go theeletša goba go bala mantšukgomo a go ikgetha, a go tsenelela go ya ka maikutlo ao a tšweletšwago ka gona. Ka sereto, sereti se kgona go kgala goba go reta mediro ye mebotse yeo motho yo a retwago a e dirago. Motho yo mongwe le yo mongwe ge a theeditše sereto a ka ikhwetša a amegile kudu ka tšeo di boloketšwago ka lebaka la polelo ya mohlodi yeo e hwetšwago seretong.

Mabakeng a mantši, direto tše di šomišwa go reta motho ge a dirile mošomo wo mokaone goba a atlegile go se sengwe bophelong. Ka Sesotho sa Leboa ge motho a retwa, o kwa bose kudu ebile o tlala mafolofolo a go ka dira tša go feta tšeo a di retelwago. Tše ka moka di tšweletšwa ka boripana ka polelo ya moreti. Go na le banyakišiši ba bantši bao ba fetlekilego direto go ya ka go fapafapana bjalo ka

boMothogoane (2014), Mojalefa (1993), Mokgoatšana (1999), Makibelo (2002), Bobelo (2008), Mokoena (1999) le ba bangwe.

Le ge go le bjalo ga go na le banyakišiši bao ba tsitsinketšego direto tša magoši ka go fetleka bohlokwa bja tšona.

1.3. Tema ye e lemilwego

Mothogoane (2014)

Mothogoane, nyakišišong ya gagwe, o sekasekile direto tša Bakone ba Matlala'Rakgoadi, a lebantšhitše kudu go diretotumišo tša go kgoboketšwa go tšwa magorong a go fapafapana a setšhabeng sona se sa Bakone ba Matlala' Ragoadi. O adile ka botlalo direto tšeo a di hweditšego ge a nyakišiša. Ke tšona tšeo di mo thušitšego go tšwelela ka bokgwari nyakišišong ya gagwe.

O laeditše gape setlogo sa Bakone ba go tloga motseng wa Zimba kua Malawi (Nyasaland) go fihla moo ba lego gona lehono. Mothogoane o hlalošitše gore ge ba Ga-Matlala ba re ke Bakone ba ana phoofolotsoko yeo e bitšwago Kone. Ka ge nyakišišo ya gagwe e le ya lengwalo la onase, o gometše tše dingwe tša ditaba tšeo di tlogo go tsitsinkelwa mo nyakišišong ye.

Mojalefa (1993)

Mojalefa o lebelelane kudu le tshekaseko ya thetokanegelo ya go ngwalwa ke Matome Fela yeo e bitšwago Sebilwane. Pele a tsenelela ka gare ga yona, Mojalefa o lebeletše tlhokego ya mohuta wo wa theto lelemeng la Sepedi (Mojalefa o sekasekile ka Sepedi) ka go tsopola tše pedi tše tharo tša tšeo di lego gona; tšona ke *Ga se ya šaka le* (1973), Leduleputswa(1953), Maletsoge(1985), Maremegokgo seatleng se(1986)leDimakatšo(1991). O tšwetše pele ka go re alela tša bophelo bja mongwadi wa Sebilwane, e lego Matome Fela (Nathaniel Ramokgopa) ka botlalo. Ka morago a tsenelela thwi ka gare ga tshekaseko ya thetokanegelo ye. Ka ge Sebilwane e le kanegelo yeo e tšweleditšwego ka mokgwa wa theto, Mojalefa o šomišitše teori ya go sekaseka kanegelo, go ka sekaseka thetokanegelo ye. O lebeletše kudu thulaganyo ya Sebilwane.

Mokgoatšana (1999)

Mokgoatšana o thomile nyakišišo ya gagwe ka go re alela tša bophelo bja mongwadi wa dipuku wa go tuma, Puleng Nkomo, le botšo bja gagwe. Ka morago a tsenelela ka gare ga mošomo wa gagwe. O dirile se, nepokgolo e le go tsitsinkela mešomo ye mebotse ya theto yeo Nkomo a e dirilego ka gare ga dingwalwa tša gagwe. Mokgoatšana o bontšhitše lefetla la bodumedi ka gare ga direto tša Nkomo, yeo e lego kgato ye nngwe yeo e laetšago go golela ka lapeng la Sekriste. Ge a mo hlaloša mathomong, o bontšhitše gore mongwadi yo ke ngwana wa moruti. Le ke le lengwe la mabaka ao a ka hlolago gore direto tša gagwe di sekamele ka bodumeding.

Makibelo (2002)

Makibelo o be a lebeletše direto tša go ngwalwa ke Lentsoane ka botlalo. O dirile se ka go thoma ka go logaganya mešomo ya yo Lentsoane le baswarapene bjalo ka Nkomo le Matsepe. Morago ga papetšo ya Makibelo go tsitsinketšwe direto tša Lentsoane go tšwa dipukung tše: Direto tša Mang le Mang (1971), Ga se ya Lešaka le (1973), Mokgako (1975), 'Ihlo la Moreti (1981) le Kgogamašego (1988). O bontšhiše le nyalelano ya dikgopolo tša Lentsoane diretong tša gagwe ka go latelana go ya ka fao a di ngwadilego ka gona dipukwaneng tša gagwe tša go fapafapana tšeo boati bja tšona di šetšego di boletšwe ka godimo.

Bobelo (2008)

Bobelo yena o tseneletše kudu ka go reta molwelatokologo wa maemo a godimo ka mono Afrika-Borwa, Nelson Mandela. Monyakišiši, ka go šomiša methopo ye mengwe ye bohlokwa, o tlogile a ala ditaba tša senatla se ka tatelano go ya ka dikgaolo a šomiša direto tšeo a di alago ka polelo ya letswele ya leleme la Sethosa. Seo se tšweletšwago nyakišišong ya Bobelo ke go tumiša ka botlalo le go gatelela bohlokwa bja direto tše di tumišago molwelatokologo yo. O bontšhitše ka fao theto e tšewago go ba mothopo wo bohlokwa wa go hlompha baetapele ba bona ka gona ka Sethosa. Bontši bja mehlala ya direto tšeo a di šomišitšego ke tšeo di ngwadilwego ke bangwadi ba bangwe go tšwa dipukung tša go fapana.

Bobelo, nyakišišong ya gagwe, o bolela gore le ge batho ba bantši, kudu bangwadi ba direto tša Sethosa ba lekile ka maatla go reta senatla se sa molwelatokologo, phetleko

ya tšona e be e se gona. Ke ka fao a katanego go tswalela sekgoba seo nyakišišong ya gagwe.

Mokoena (1999)

Mokoena o be a lebeletše direto tša dikgoro tšeo a di kgobokeditšego ka molomo go tšwa mafelong a go fapafapana bjalo ka Mamone, GaMashabela, Phokwane, GaMoloi le Vlakfontein. Ka gare ga nyakišišo ya gagwe o utolla gore direto tša bomolomo, bjalo ka ge di tšewa melomong ya batho, di tšewa gona ka mokgwa wo di hwetšwago ka gona, gomme ka morago tša feferwa go šomišwa diteori tša go fapana tša go sekaseka direto.

Ka gare ga tšona o ile a lebelela kudu meeno ya dikgoro tša go fapana tšeo a kgonneggo go di fihlelela ge a dira nyakišišo ye. Mokoena o re meeno ye e be e thuša dikgoro go ka tsebana le go lemoga setswalle sa bona seo se bego se ka no ba timelela ge e se ka meeno ye ya bona ya diphoofolo.

1.4. Tema ye e lengwago

Go na le banyakišiši ba bantši kudu bao ba šetšego ba sekasekile mediro le maphelo a batho go ya ka go fapafapana. Se se be se dirwa go lebeletšwe mešomo yeo e ngwadilwego goba tema ye bohlokwa yeo motho a šetšego a e kgathile mo bophelong. Le ge go le bjalo, go sa na le tšhalelonthago ya phetleko ya direto tša magoši, kudu a GaSekhukhune, e lego karolwana ya naga ya Afrika-Borwa yeo e nago le magoši a mantši a Bapedi.

Nyakišišong ye, go ya go lebelelwa direto tša magoši a Moutse Seleteng sa GaSekhukhune, Mmasepaleng wa Selegae wa Elias Motsoaledi. Go tla lebelelwa direto tša magoši a a latelago: Kgoši Shikwane Matlala, Kgoši Boleu Rammupudu wa II le Kgoši Mohlamme Mathebe wa III.

1.5. Taetšonyakišišo

Taetšonyakišišo ya theto ga e fapane kudu le ya dingwalwa tše dingwe. Mo nyakišišong ye go tla kgonthišišwa gore sereto se na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo. Ge go bolelwa ka diteng go šupša baanegwa, ditiragatšo, nako le felo. Dintlha tše tša diteng di tla re utollela gore magoši ao go bolelwago ka ona ke bomang; a dira eng; nako e le efe; le gore a dula kae (botšo). Ge go bolelwa ka thulaganyo, borateori ba go swana le boMasola (1993:108), ba gatelela gore thulaganyo e ikeme kudu ka thulano. Mongwalelo ke mokgwa wa moswananosi wa mongwadi bongwading bja gagwe, go swana le go saena ga gago. Ka polelo ye e šomišitšwego, monyakišiši o tlile go tseba kudu ka magoši, kudu ka kgetho ya mantšu ge ba dutše ba itheta ebile ba retwa.

1.6. Maikemišetšo

Maikemišetšomagolo

Maikemišetšomagolo a nyakišišo ye ke go tsitsinkela bohlokwa bja direto tša magoši re lebeletše magoši a GaSekhukhune, tikologong ya Moutse. Maikemišetšo a, a tla phethagatšwa ka go:

- Ya go etela magoši ao a nyakišišwago
- Botšiša ba bangwe ba badudi ka bophelo bja magoši a
- Tsitsinkela medirwana ya setšhaba ya setšo
- Lebeledišiša tema yeo magoši a e kgathago tšatši ka tšatši.

Nepo

Nepo ya nyakišišo ye ke gore go tla tšweletšwa:

- Ka botlalo kanegelophelo ya magoši a mararo ao a kgethilwego nyakišišong ye, e lego Kgoši Shikwane Matlala, Kgoši Boleu Rammupudu wa II, le Kgoši Mohlamme Mathebe wa III.
- Direto tša magoši a mararo ao a kgethilwego gomme tša tsitsinkelwa ka šedi.

1.7. Mokgwanyakišišo

Magato ka moka a maleba ao a ka nolofaletšago go fihlelela maikemišetšo a nyakišišo ye a tlo lekodišišwa. Mo go latelwa mokgwanyakišišo wa boleng ka ge o kgona go re hlahla go tseba tseleng ya maleba ya nyakišišo ya mohuta wo. Mo monyakišiši ga a šomiše ditlhaka goba dipalopalo eupša o šomiša tshedimošo yeo e tšwago melomong ya batho goba dingwalweng tša go fapana. Walliman (2006:129) ge a hlaloša mokgwanyakišišo wo o re:

Qualitative research does not involve counting and dealing with numbers but is based more on information expressed in words descriptions, accounts, opinions, feelings, etc.

Tlhalošo ye ya Walliman e gata ka kgato ye tee le mokgwanyakišišo wa histori ya bomolomo. Mokgwanyakišišo wa histori ya bomolomo o šomišwa kudu lelemeng la Sesotho sa Leboa. Kobus (2013:87) o kwana le ntlha ye ka go re:

An interview is a two-way conversation in which the interviewer asks the participant questions to collect data and to learn about the ideas, beliefs, views, opinions and behaviours of the participant.

Nyakišišong ye, dipotšišo go botšišitšwe batho ba ba latelago:

- Bakgoma le bakgomana ba mošate
- Batšofadi ba bagolo ba motse
- Magoši a ditšhaba tšeo di hlaotšwego nyakišišong ye.

Le ge tshedimošo ye ntši e tšwa melomong ya batsebalegi ba ba lego ka godimo ba mošate, bokgobapuku bo etetšwe kgafetšakgafetša go fahlelela nyakišišo ye go ya ka fao ba bangwe ba šetšego ba di bone ka gona. Go dira bjalo, go thuša nyakišišo ye gore e nweše meetse a mokgako.

Tlhaolo ya sampolo

Magoši a GaSekhukhune ke a mantši kudu. Se se hlola gore go se ke gwa ba bonolo go monyakišiši go ka ba akaretša ka moka ge a dira dinyakišišo ka bona. Se se

gapeletša monyakišiši go ka šomiša segongwana seo se tlogo go mo thuša go akaretša magoši ao gore nyakišišo ya gagwe e be ya katlego. Fredirick (2009:128) ge a hlaloša mokgwa wo wa nyakišišo o re:

A population is the entire set of individuals of interest to a researcher. Although the entire population usually does not participate in a research study, the results from the study are generalized to the entire population.

Monyakišiši a ka kgona go fihlelela dinyakwa tša nyakišišo ya gagwe ka go šomiša mokgwa wa nyakišišo wo ba o bitšago sampolo. Kgetho ye e emela ka botlalo sehlopha goba setšhaba seo monyakišiši a ratago go nyakišiša ka sona. Fredirick (2009:128) ge a hlaloša mokgwa wo wa nyakišišo o re:

A sample is a set of individuals selected from a population and usually is intended to represent the population in a research study.

Kgoboketšo ya tshedimošo

Magoši a GaSekhukhune ke ona a tlogo go fa monyakišiši ditaba mabapi le botšo le boyo bja ona. Direto tše di kgobokeditšwego tša magoši a, di lebeledišitšwe ka tsitsinkelo, tša ahlaahlwa go lebeletšwe ona magoši a. Direto ka moka tše di šomišitšwego nyakišišong ye ke tša motheo. Di tšewa thwii go bareti ka mokgwa wa kgatišo, gomme tša fetlekwafetleka mafelelong. Mabaka ao a hlalago se ke gore dithetogale tše tša magoši ke karolo ya theto ya bomolomo ya šetšo, elego direto tšeo di lotilwego ka melomo go tloga molokong wa pele go fihla go wa lehono. Milubi (1988:22) o hlatsela taba ye:

The oral traditional poetry is a survival of an indefinite past which was handed down from one generation to another by word of mouth. Such poetry was never put in to writing, hence its oral nature.

Phetleko ya tshedimošo

Phetlekoya nyakišišo ke mokgwa wa go beakanya ka tatelano dintlha tše bohlokwa tše di hweditšwego ge go dirwa nyakišišo. Strydom (2002:111), o kwana le taba ye ge a re “...*data analysis is the process of bringing order, structure and meaning to the mass of collected data*”.

Mokgwanyakišišo wa boleng o tla šomišwa ka go šala morago mohuta wo o latelago wa go nyakišiša: mokgwanyakišišo wa go sabea, mokgwa wo ke wa go fata bohlatse bja nyakišišo ka go etela lefelo goba motho yo monyakišiši a nyakišišago ka yena. Se se thuša kudu ka ge seo monyakišiši a tlogo go se hwetša se tla tšewago bjalo ka nyakišišo ya motheo. Boramahlale ba rata kudu go šomiša mokgwa wo. Babbie (1989:237) o re:

Survey method is the best method available in social science, hence scientists' interest is to collect original data for describing a population too large directly original.

Monyakišiši o šomiša mohuta wa motheo fao a kgoboketšago tshedimošo go tšwa go bao ba tlogago ba tseba ditaba tše a di nyakišišago ka botlalo bjalo ka bakgoma, bakgomana le bao ba nago le tsebo ka ditaba tša magoši. Mokgwanyakišišo wa sekontari le wona o tla šomišwa fao monyakišiši a tlogo go etela bokgobapuku go hwetša tshedimošo mabapi le nyakišišo ya gagwe. Nako le nako ge monyakišiši a rata gore a atlege ge a kgobokanya nyakišišo ya gagwe, o swanetše go leka ka fao a ka kgonago go latela magato a maleba ao a tlogo go mo kgontšha gore a atlege go fihlelela seo a se nyakago. Tabeng ye, Kobus (2013:99) o re:

Qualitative data analysis tends to be an ongoing and iterative (non-linear) process implying that data collection, processing analysis and reporting are intertwined, and not merely of successive steps.

Boleng bja tshedimošo

Boleng bja tshedimošo bo ka elwa ka mekgwa ye mene: kamogelo, phetišo, boitshepo le tumelano. Nyakišišo e swanetše e be ye babadi ba ka itshepago yona; e be ye e ka fetišetšwago go banyakišiši ba bangwe gore le bona ba tle ba kgone go šomiša

tshedimošo yeo; ba e amogele gomme ba be ba dumelelane le tšeo di tla bego di nyakišišitšwe.

1.8. Bohlokwa bja nyakišišo

Baetapele ba setšo ga ba sa fiwa tlhompho ya maleba yeo ba bego ba e hwetša go tšwa setšhabeng. Se se hlolwa ke ka mokgwa wo mmušo o hlabollago dinaga ka gona ka mebasepala le go šomiša makhantshelara. Bjalo ba fetša ba bonwa go ba ba bohlokwa go feta le magoši. Batho ba fetša ba lebala tema ye bohlokwa yeo e kgathwago ke magoši maphelong a bona.

Direto tša bomolomo tša magoši di tla šomišwa go tsošološa le go inola seriti sa bona ka gare ga bodiba. Se se tšwela setšhaba mohola ka go se tsebiša botšo le boyo bja sona, ka ge setšhaba se sengwe le se sengwe medu ya sona e le mošate fao kutu e lego kgoši. Setšhaba se tseba gape meeno ya sona le gore go tlile bjang gore se ane seo ba se anago ge go sekasekwa direto tša magoši a sona.

Batho ba kgona go kwešiša tatelano ya magoši a bona go tloga mehleng ya pele go fihla ka magoši ao a ba bušago lehono. Re ka bona gape ba kgona go kwešiša le go rata direto tša magoši a bona ba boloketša meeno le tšona direto ka botšona. Monyakišiši o etetše mešate ye meraro yeo go kgethilwego magoši a yona nyakišišong ye. Ka go reta le go tseba botšo bja magoši a bona, setšhaba se ikhwetša se tseba setšo le bohwa bja sona.

1.9. Boipobolo

Ge motho a dira nyakišišo, o swanetše a hwetše tumelelo go banyakišišwa. Le go monyakišiši yo go bile bjalo. O emaeme a hwetša lengwalwana la tumelelo la go kgopela babotšišwa tumelelo ya go ba botšiša. Se se dira gore babotšišwa ba se ke ba gapeletšwa go araba le ge ba sa nyake le gore ba ka emiša nako efe goba efe ge ba se sa nyaka go tšwela pele.

KGAOLO YA BOBEDI **Ditlhalošišo tša mareo**

2.1. Matseno

Monyakišiši o tla hlatholla thwii mareo a bohlokwa ao a šomišitšwego nyakišišong ye. O thoma ka go hlatholla kgoši, le tema ye bohlokwa yeo a e kgathago maphelong a setšhaba sa gagwe. Mareo a a latelago, e lego sereto, sereti, setšo, kgoro, moeno, koma, mainatheto, mošate le thetotumišo a tla hlalošwa ka botlalo go lebeletšwe le ditlhalošo tša ditsebi tše dingwe. Se se tla tšwela mmadi wa nyakišišo ye mohola kudu ka ge a tla kgona go kwešiša bonolo bja mareo a a hlatholotšwego. Ka tšona ditlhalošo tše, babadi bao ba balago nyakišišo ye ba tla ithuta gape ka botšo bja magoši ao a hlaotšwego.

Ka lehlakoreng le lengwe batho ba ka itemogela kamano ya bona ka go hlathollelwa ka botlalo meeno le tatelano ya maina a kgoro, mefato le tše dingwe. Mafelelong re ka bona batho ba bantši ba thoma go ikgantšha ka magoši a bona ka ge ba tla be ba kwešiša boetapele bja setšo ka botlalo. Se se tla be se šupa gore ba tseba medu ya setšo sa bona.

2.2. Mareo

Thetotumišo

Go na le kgopolo ya gore thetogale le dithetotumišo e ka ba selo se tee, eupša leina la thetotumišo go thwe le swanela direto tše dingwe tša go etša tša go reta dikolo, metse, dithaba, dinoka, ngwala lentšu ka botlalo, (Mokaba, Malatji, Mogano le Hlaka, 2015:9). Maleka, Moloto le Mokwebu (2010: 20) ba hlatholla mohuta wo wa theto gore o dirišwa go ka tumiša baetapele ba ditšhaba bjalo ka magoši le bakgoma goba bakgomana, bagale ba marumo, dialoga le batsomi goba diphoofolo tša naga gammogo le tša gae.

Thetotumišo e ka ba ya setšo goba ya sebjalebja. Ya setšo ke tiro ya bomolomo yeo diteng tša yona di swarwago ka hlogo, gomme tša fetišetšwa baneng, ditlogolong le ditlogolwaneng ka go laodišwa gobaka bomolomo. Gona fao go tumišwa magoši, mantona, bagale, bobotse, boatla, boroto, ešita le bošilo le bokobo bja seretwa bo a tumišwa. Tšhomišo ya polelommele e thakga molaetša ge go retwa (Puleng, Mokoena, Phokwane le Segooa, 2013: 35).

Nyakišišong ye go lebelelwa thetotumišo ya setšo. Mohuta wo wa theto o hlokomelane kudu le go tumiša tšeo di kgahlogo moreti, e ka ba mešomo goba maitshwaro a mabotse a batho, diphoofolo goba se sengwe le se sengwe. Ka gare ga tšona go na le thuto ye kgolo ya setšo le histori.

Mokoena, Phokwane le Mogale (2007:131) ba hlaloša thetotumišo bjalo ka mothopo wo mokaone wa go tšweletša le go boloka setšo le histori ya gaborena. Thetotumišo ye ke theto ya segologolo ka ge e le mohuta wa pele tlhologong ya theto. Schapera (1965:1) o hlatsela taba ye ka go re: "*Praise poems are a form of traditional literature*". Maikemišetšomagolo a mohlami wa thetotumišo ke go tšweletša mabokgoni, bogale bja dintwa, pušo ye botse le bohlale bja yo a retwago.

Ka tlwaelo, diretotumišo tša segologolo di retelwa magoši go laetša tlhompho go bona (BoMokoena, 2007:133). Thetotumišo mohola wa yona wo mogolo ke go tumiša mabothakga goba mešomo ye mebotse yeo e bonwego goba go tsebja moreti yo a mo retago. Mabothakgeng ao go akaretšwa mekete ye mekaone ya setšhaba le dikanegelo tša ditšo tša go fapana. Tabeng ye Murwamphinda (1993:74) o re:

... praises were chanted to show an appreciation of what has been done at ceremonies of such calibre such as weddings, religious gatherings, graduation ceremonies and bone divining.

Ka thetotumišo, moreti o kgona go tšweletšwa histori ya mogale goba kgoši yeo a kago go duma go reta ka yona. Se se tla thuša bana bao ba golago gore ba tle ba kgone go tseba ditiro tše dibotse tše di kilego tša dirwa ke mogale goba kgoši yeo sereti se ikgethetšego yona go ka e reta. Finnegan (1970:143) o kwana le taba ye ge a re: "*Praise poetry is also a vehicle for recording of history as viewed by the poets*".

Mohuta wo wa sereto go magoši a Bapedi o tšweleletša histori ya setšhaba ka bosona. Histori ye go bolelwago ka yona mo e kgona go kwagala le go kwešišega gabotse ge go retwa kgoši ka ge e le yona mongmabu/tatagosetšhaba. Ka boyona ga e tlale naga, kgoši e bonwa fela ka mediro ye bohlokwa. Letšatši leo e ka tšwelelago pele ga setšhaba e fiwa sebaka sa go ema setšhaba ka lefoko. Ke tshwanelo gore pele e dira

bjalo, sereti sa mošate se e golobele ka direto. Mekgolokwane e tla lla gomme bohle ba ema ka maoto go fihlelela ge kgoši e ema lefelwaneng le go rulagantšwego gore e tla bolela e le go lona. Ge go dirwa bjalo, motho mang le mang o tla kwa gore motho yoo a emišwago ga se motho fela, ke mongmabu. Milubi (1988:70) tabeng ye o re:

In the moments of great achievements, or ceremonial occasions like installation of chiefs, the chiefs and his subjects came together. In the gathering a praiser would rise up and start praising a king. Chiefs are also praised during remarkable functions, while in certain instances; some praiser would start praising the chief as soon as the eyes catches hold of him.

Mabakeng a mmalwa ge direto tša mohuta wo di retwa, sereti se tla šomiša meeno le direto tša maina. Motho ge a bitšwa ka moeno wabo o tsefelwa go se lekane le selo ka ge seo e le go laetša gore o hlompšha ka botlalo. Gantši ge motho a dirile mošomo wo mmothe re fele le bona ba bagolo ba moreteletša ka direto le meeno e le nepo ya go bontšha gore ba kgotsofatšwa ke dilo tše dibotse tšeo a di dirilego.

Direto tša mohuta wo re ka di kwa kudu meletlong ye megolo ya setšhaba fao kgoši ka boyona e letetšwego go ema setšhaba ka lefoko. Pele mongmabu a ka ntšha lentšu la gagwe ganong sereti sa mošate se tla boloketša meeno le meduduwetšo ka molomo sa reta sereto sa go tšea gabotse ka mahlahla a go kgahliša. Go dira bjalo e ba go apeša kgoši seriti seo se mo swanetšego ka go gopotša batho gore kgoši ke mang. Kgatla (1982:8) o re:

The most specialized forms are the formalized praises which are directed publicly to chief, kings and leaders which are composed and recited by members of the king's family or tribal poem.

Se sengwe seo re ka se bonago ka dithetotumišo ke gore gantši di a akaretša. Motho ga a retwe kudu go lebeletšwe yena a le tee. O retwa go ya ka meeno ya gagwe le mafelo ao a tšwago go ona. Mo re ka bona go šomišwa le tšona diphoofolo goba dilo tšeo motho yo a retwago a di anago. Hodza le Fortune (1984:161) ba kwana le taba, gomme ge ba di bea ba re:

Like the praise poetry of other kindred people, that of the Shona consists in the main of a litany of eulogistic phrases. They are addressed to a clansman or clanswoman, not merely as individuals, but also in their representative capacity as members of their patrilineage. The keynote of each clan praise poem is provided by the clan totem, its 'mutupo'. The totem is often the first of praise names uttered in a laudatory address, and much of the content of praise poem is expressed through imagery suggested by the totem.

The totumišo e arogane ka diripa tše pedi, elego the totumišo ya segologolo le the totumišo ya sebjalebjae.

Kgoši

Kgoši e tšewa bjalo ka mampobe (kgoši ya dinose) wa setšhaba. Maloko ka moka a setšhaba a ikgantšha ka go ba le moetapele wa mohuta wo maphelong a bona. Bjalo ka mampobe wa dinose, kgoši le yona e a šireletšwa gore e se bonwe mafokodi ke maloko a setšhaba. Mošomo wo wa go šireletša kgoši o godimo ga magetla a bakgoma, bakgomana le dikgadi tša mošate. Batho ba ke bona ba swanetšego go bona gore polelo ya kgoši pele e eya ditsebeng tša setšhaba ba e ahlaahla gomme ge e se ya maleba ba e hlopholla pele, gore e kgone go kwagala gore e tšwa molomong wa tatagosetšhaba.

Kgoši ke kgoši ka setšhaba. Se se ra gore ga go na kgoši ge go se setšhaba ka ge e le moetapele ka sona. Kgoši ke moetapele wa setšo, e tšewa go ba hlogo ya setšhaba seo se itšego e e loketšwego ke go fiwa tlhompho ya moswananoši. Tlhalošo ye e thekgwa ke Nethengwe (2005:17) ge a re:

A chief is the head or leader of his territory, and is a person with highest rank or authority in the area of his jurisdiction. He is regarded as the most important figure in the community he serves.

Kgopolo ye ya Nethengwe e tšweletša ntlha ye bohlokwa ya gore kgoši ke mohlomphegi wa go ikgetha yoo a tšewago go ba tatagosetšhaba. Ke moetapele wa setšo, o fapana kudu le baetapele ba dipolotiki ka ge bona e le ba go kgethwa. Go na le batho bao ba ithutetšego mešomo yeo e itšego gomme seo se ba kgontšha goba baetapele mešomong ya bona. Kgoši ga e kgethwe le gona ga go na sekolo seo motho a ka se tsenago gomme sa mo kgontšha go ba kgoši. Bogoši bo a tswalelwa, ke bja madi. Mabetlela (1981:5) o hlatsela ditaba tše ka tsela ye: “*This is true because among the Northern Sotho people a chief is chief because he is born to it.*” Le ge taba ye e hlalošwa ka mokgwa wo, bolennagabonthone ba dula ba le gona ka dinako tšohle. Batho ba mohuta wo ba rata go bona le go bolelela godimo ka ditaba tša bogoši.

Kgoši e belegwa ke mosadi wa dikgomo tša setšhaba yo e lego ngwana wa kgoši (lebone/timamello). Mönnig (1983:256) o re “*she must be of royal blood and herself the daughter of a chief ...*” Go nyalwa ga mosadi yo a tlogo go belega kgoši go ikgethile kudu. Mosadi wa gona o nyalwa a etšwa ka mošate e le ngwana wa kgoši, le gona o nyalwa ka dikgomo tša setšhaba ka ge e le mmagosetšhaba. Mönnig (1983: 259) o kwana le taba ye ka gore:

Marriage of the *mohumagadi* differs from the other marriages of a chief, which are similar to ordinary marriages, in two features essentially. In the first place it is distinguished by the whole tribe donating *magadi* for her marriage. This means that the tribe becomes related to her, and that she is indeed a tribal wife married by tribe.

Ngwana wa mathomo wa mošemane wa go belegwa ke mosadi yo a nyaletšwego pušo ka dikgomo tša setšhaba ke yena kgoši (Mokoena, 1999:2). Mabetlela (1981:4) o bolela gore maatla a setšhaba a tšweletšwa ke bogale le go engwa setšhaba nokeng ke kgoši ya maikarabelo ya go bea melao ya go kwagala go batho. Se se šupa gore go ba gona ga kgoši setšhabeng go bohlokwa kudu ka ge e le motswadi le monamodi wa sona dikgakanegong tšeo di kago go ba gona ge go phelwa.

Kgoši ke tatagosetšhaba, yo mongwe le yo mongwe ge a lebana le bothata bjoo bo mo šitago o iša kgakanego ya gagwe pele ga mongmabu. Kgoši le bakgoma;

bakgomana le setšhaba ba tla dika bothata bjoo mafelelong ba tla ka tharollo. Ge bana ba gotše kgoši e tla ntšha koma gomme bašemane ba ya go ithopela bosogana mola basetsana le bona morago ge ya bašemane e aloga go tla hlaga ya bona ba ithopela bokgarebe.

Sereto

Sereto ke mantšu (Mogale, 1991:83). Tlhalošo ye ye kopana e kwana le ya Wheeler (1966:2) ge a hlaloša a re: *“Poetry is an art of words, so recognising that poetry is an art of words is merely the first step in the study of poetry.”* Ge motho a reta o ama maikutlo a batho, kudu ka seo a tla bego a reta ka sona. Se se tla hlolwa ke gore sereto e le karolwana yeo mohlami/sereti se kgonago go ntšha maikutlo ka go felelela ka batho goba dilo tšeo di se amilego maikutlo. Webster (1976:740) e hlatholla sereto ka mokgwa wo:

An arrangement of words written or spoken having rhythm and often, rhyme, usually in language that shows more imagination and deep feeling than ordinary speech: some poems are in meter: Some in free verse.

Selo ge o se rata o a se reta, wa se kgabiša, wa se phara dipataka. Ka sereto motho o kgona go bolela bobotse bja selo ka polelo ya go kgabišwa, ya go tlala ka dika le dikapolelo (Mogale, Sekgaila, Ramoraswi, Matlou le Motloutsi, 2007:98). Batho ba swanelwa ke go kwešiša gore ga se ka mabaka ka moka fao moreti a ntšhago maikutlo a lethabo/borutho seretong sa gagwe, go laolwa ke gore maikutlo a gagwe a be a le bjang ge a hlama sereto seo. Mabakeng a mangwe o tla hwetša mohlami wa sereto a thabile gomme ka nako ye nngwe o tla hwetša a nyamile. Maikutlo a gagwe a bonagala gabotse ka diteng tša sereto sa gagwe. Peck le Coyle (1984:15) ba ala ntlha ye ka tsela ye: *“Poetry is primarily an expression of poet’s emotions...”* Ba tšwetša ntlha ye pele ka go hlatholla gore maikutlo a sereti ge se hlama sereto a tla pele. Ka mantšu a mangwe, ba šupa gore sereti ge se hlama sereto ga se kgone go bolela sa ka ntle ga seatla ka maikutlo a sona. Go thwe se ke sebaka se sekaone sa sereti sa go ikalafa ka go ntšhetša maikutlo a sona a mmakgonthe ntle. Go na le maikutlo ao a tebilego ao sereti se ka se kgonego go a ntšha gabonolo ge se sa šomiše theto. Ge sereti se hlama sereto, maikutlo a sona a tla pele. Ba ruma ntlha ya bona ka gore: *“Poetry is the*

spontaneous overflow of powerful feeling (Peck le Coyle, 1984:15). Mogale (1991:79) o re:

Direto di ka ga dilo tšeo re di tsebago, tšeo re phelago gare ga tšona, re di bonago mo gongwe letšatši le lengwe le le lengwe. Tše dingwe tša dilo tše le mo go rena di gona. Re a di kwa goba re phela le tšona ge e le gore ga se ka tšona.

Taba ye bohlokwa ye re swanetšego go e kwešiša bjalo ka batheeletši le basekaseki ba direto ke gore, theto ke polelo ya pelo (BoMokaba, 2015:7).

Therešo ke gore ge moreti a reta, ga a rete ka dilo tšeo batho ba sa di tsebego goba ba se kego ba di bona maphelong a bona. Gantši direto le ge di re rwaletše histori ya maphelo a rena bjalo ka bathobaso, ga go na fao re ka kopanago le direto tšeo di retago motho goba batho bao ba sa kego ba eba gona lefaseng. Motho mang le mang ge reta goba a theeditše moreti ge a boloketša sereto se a se beakantšego le go se hlama ka bokgwari, o ithuta kudu ka botšo le boyo bja moreti.

Sereti

Motho yo mongwe le yo mongwe yo a kgonago go reta ke sereti. Sereti ke mohlami le mongwadi wa sereto. Peleng direto di be di sa ngwalwe, bahlami ba tšona ba be ba di tsebagatša bathong ka go di reta ka melomo ya bona. Matšatšing a bo lehono direto di ngwalwa dipukung gomme batho ba kgona go ipshina ka tšona. Ge ba hlaloša gore sereti ke motho wa mohuta mang, Damane le Sanders (1974:24) ba re sereti ke motho yo a hlamilego goba go tšweletša sereto. Mohlami le motšweletši wa sereto ke mongwadi wa sona. Ntlheng ye ba *The Shorter Oxford English Dictionary* (1956:755) ba re. “*A poet is the author of a poem, one skilled in making poetry, an imaginative writer*”.

Tlhalošo ye ya bona e gata ka mošito o tee le ya boHornby (1974:24) ge ka boripana ba bolela gore: “*A poet is a writer of poems*”.

Ge motho a kgona go hlama sereto, gomme a se reta goba go se ngwala, motho yoo ke sereti go ya ka tlhalošo yeo e filwego ka godimo ke ditsebi. Yo mongwe o kgona go hlama sereto, gomme a se hlagiša bathong ka molomo, eupša a sa kgone go ngwala. Motho yoo ke sereti ka ge a ena le mabokgoni a go hlama sereto.

Mainatheto

Thetogale gantši ge e hlangwa, mainatheto a ba ye nngwe ya dikokwane tša yona. Ga a tšwelele a le noši, a tšwelela le mehuta ye mengwe ya ditshwantšhokgopolo. Theto e ithekgile ka seswantšhokgopolo. Seswantšhokgopolo se se ka hlangwa ka go šomiša poeletšomodumo, tshwantšhišo, tshwantšhanyo, pheteletšo, mothofatšo, bjalo le bjalo (Mogale, 1991:38).

Mainatheto ke pharologantšho ye bohlokwa ya seretotumišo. Mainatheto a hwetšwa ditšhabeng ka boati tša naga ya gešo (Serudu, 1990:2). Therešo ke gore diretotumišo ka moka ga tšona di nontšhitšwe ka mainatheto. Ka mantšu a mangwe, mohlodi wa thetotumišo o ka gare ga mainatheto. Mainatheto a a bopša ke diripa tše di itšego tša polelo.

Batho ba na le maina a bona a mmakgonthe ao ba a reeletšwego, e lego ona ba bitšwago ka ona ka mehla. Mabakeng a mangwe batho ba šomiša mainatheto go bitšana ka ona. Ntlheng ye Malepe (1966: 53) o re:

Every Tswana tribe, besides having its proper name, has a praise name associated with it, which in many cases is the name of the animal, or object which it venerates, its totem and which serves as a more or less formal and polite, mode of salutation or address towards any member of the tribe.

Ntlha ye ya Malepe e re hlalošetša ka botlalo gore mainatheto a, a ka hlangwa ka meeno ya rena ka go šomiša maina a diphoofolo tše re di anago goba se sengwe le se sengwe seo se hlolago kamano ye botse magareng ga motho le segagabo.

Setšo

Setšo se hlotšwe ke menagano ya batho ya go swana, yeo e bušwago ke molao wa motheo wa maitemogelo (Taylor, 1957:6). Phora (2002:4) yena o hlaloša gore setšhaba se sengwe le se sengwe se na le mekgwanakgwana ya lephelo yeo se e latelago. Yona mekgwa yeo e fetoga setlwaedi go bona. Se se hlola gore batho ba ikhwetše ba se ba dira toka ge ba ka tshela wo mongwe wa melawana yeo.

Batho ba ka ikwa ba tshetše setšo sa bona seo e lego sešupo sa gore le ba fase ba kwa bohloko ge bana ba sa phethe ka mokgwa wo ba rutilwego, ka ge go latela setšo e le mokgwa wa lephelo, ka ge e le thuto yeo e tšwago go tloga molokong wa kgale. Setšo se bohlokwa maphelong a batho ka ge se bopa setšhaba ka tsebo le maitemogelo ao a fetišeditšwego go tšwa molokong wa kgale go ya molokong wo mofsa (Sowell, 1992:34).

Setšo ke mekgwa ya lephelo ya setlwaedi ya setšhaba goba morafe wo o itšego (Bryant le Peck, 2007:130). Bona ge ba hlaloša setšo ba re:

The word culture is derived from the Latin word, *cultura*. From the root cohere: to cultivate, to dwell, to take care, to tend and preserve which shows its affinity to agriculture and also religious worship.

Batho ba dumela le go kgolwa mekgwa ya sona ya lephelo, gomme se se dira gore ba phele ka mošito o tee. Setšo se ba thuša gape gore ba se ke ba gakanega ka selo bophelong ka ge ba dumela le go kgolwa melao ya setšo sa bona. Mphahlele (2008:22) yena ore:

Culture is defined as the way of life of people in a given society as governed by institutionalized norms, values, standards and ethics. It is as such a way of doing things in a social setting, and it depicts behavior patterns with cultural traits

BoBrown (2003:260) bona ba hlaloša setšo bjalo ka mekgwa le ditlwaedi tša bophelo bja setšhaba seo se itšego. Therešo ke gore setšhaba se sengwe le se sengwe se na le mekgwa ya sona ya lephelo. Batho ba lota thuto yeo e itšego go tšwa go moloko wa

pele go iša melokong ya lehono. Melawana yela ya pele yeo e bego e latelwa ka ditsela tša go fapana ge go phethwa mešongwana ye e itšego ya setšhaba e latelwa thwii, gomme batho ba bitša tšeo goba setšo sa bona. Ditlhalošo tše ka moka di šupa gore setšo se bohlokwa, gomme setšhaba ke sona ka noši seo se kago go se godiša le go se hlompha.

Tabeng ya momagano ya setšhaba le go ba batho ba tee ka lebaka la sona setšo go logaganya mekgwa ya lephelo ya setšhaba. Abram (1999:129) o hlaloša taba ye e swanago le ya ka godimo ka gore setšo ke selo se tee seo se ipheditšego sa go raragana. Se bopilwe ka selo se sengwe le se sengwe seo motho a se naganago, a se bonago, a se dirago, a se kgomago gape a na le sona bjalo ka moleloko wa setšhaba.

Kgoro

Ge go bolelwa ka kgoro go šupša lefelo la go ikgetha leo kgoši, bakgoma, bakgomana le setšhaba ka kakaretšo ba ahlaahlago ditaba tša motse goba go seka melato yeo e tlišwago ke maloko a setšhaba ao a kwešitšwego bohloko goba a šaeditšwego ke ba bangwe ka mekgwa ya go fapana. Monakhisi (2007:2) o kwana le ntlha ye ka ge a hlaloša kgoro ke lefelo leo setšhaba le kgoši ba kgobokanelago goba ba kopanelago ge go rerwa melato goba mathata ao setšhaba se kopanago le ona. Tladi (1990:4) le yena o re kgoro ke “... *an area where tribal authority and some members of community sit and discuss problems or cases.*”

Lefelo leo ga se la go bapalelwa ka ge le šegofatšwa ka setšo le go fokafokwa ka dihlare tša mošate gore ba go tsoga bošego ba se itirele boithatelo. Ge ba hwetša sebaka sa go bapala fao, ba ka fahla kgoši gomme ka go dira bjalo ya ba go ribega kgoši le setšhaba. Ka setšo ga go na mosadi yo a dumelelwago go dula kgorong le banna. Mosadi kgorong o tla ge e le gore ke mosekišwa goba molli wa molatwana wo o itšego. Ge go ka direga gore a nyakwe kgorong, o tla fegeletšwa ke bakgekolo ba bagolo ba mošate gore a se lokaloke. Kgoro ke ya banna, basadi ga ba dumelelwa go hlakahlakana le banna kgorong. Lefelo leo basadi ba swanetšego go dula go lona ke ka lapeng, ka mafuri goba ka ntlong. Ge ba nyaka se sengwe kua kgorong ba tla romela ngwana wa mošemane gore a tle a ba tšeele seo ba se nyakago.

Moeno

Ka Sepedi kgoro ye nngwe le ye nngwe e na le moeno wa yona. Ge go thwe moeno go bolelwa ka phoofolo yeo e itšego yeo batho go ya ka dikgoro ba e kgethago go ba yeo ba ikanago le go ikgantšha ka yona. Ka ge phoofolo yeo ba be ba e tšea go ba karolo ya maphelo a bona, ba e hlompha ka go se je nama ya yona. Se sengwe ke gore ga ba rate ge motho yo mongwe a ka e bolaya goba a e hlokofatša ba mo lebeletše. Sa mohuta wo ge se ka direga ba lebeletše ka mahlo e ba bohloko bjo bogolo dipelong tša bona. Masiea (1973:52) o kwana le taba ye ka ge le yena a bolela go re.

A totem (*moeno*) is an animal (not an inanimate object) which a particular group reveres. The members of such a group have to observe certain taboos and usages in connection with their totemic animal, for example not eat (*go ila*) its flesh and so on lest serious misfortune or ill-luck (*madimabe*) befall them.

Koma

Go ya ka setšo, koma ke sekolo se se bohlokwa kudu seo motho mang le mang a swanetšego go se tsena. Go dumelwa gore motho yo a bolotšego o kgona go kgotlelela ditlhotlo tša bophelo bjalo ka mathata a ka lapeng le go ahlola melato. Manaswe (1991:39) o hlaloša bohlokwa bja koma ka tsela ye:

Initiation school was very important in the life of traditional people. It was an important step in the life of the people because the initiates were introduced into adulthood life.

Koma ga e ntšhwe ke motho yo a ratago go e ntšha. Koma ke ya kgoši le ngaka. Yo anago le malokedi a go ntšha koma e se kgoši o tla dira kgopelo ya go dumelelwago bolotša go kgoši gore a fiwe lefelo la maleba la go ntšha koma (Tsiane, 2013:2). Ge motho a etšwa komeng go ya ka setšo, o rutilwe tša bogolo gomme o amogelwa gore ke motho yo mogolo wa boikarabelo. Ga a sa tšewa bjalo ka segotlane.

Gore motho o gotše ka setšo ge e le mošemane ke ge a etšwa maotong a banna, ge e le mosetsana ke ge a etšwa basading. Motho yo a sego a bolla ga a amogelwe gabotse setšhabeng ebile o bitšwa gore ke lešoboro ge e le monna. Mosadi yo a sego

a bolla yena o bitšwa lethumaša. Moroamofa (2015: 21) o kwana le tlhathollo ye ya ka godimo ka go di bea ka tsela:

Bophelo bja banenyana le bašemane bo be bo fapanywa ke ditiro tše bohlokwa bjalo ka lebolla. Pele ba eya komeng, bašemane ba bitšwa mašoboro gomme nako ya bona ye ntši ba diša mehlape ya dikgomo merakeng gammogo le dithaka tša bona le ba bangwe ba bagolo go bona.

Motho mang le mang yo a sego a bolla o šitwa go phetha ye mengwe ya mešomo ye bohlokwa ya bophelo ka ge a tšewa goba segotlane go ya ka setšo. Ge koma e tšwele motho a se a bolla, o phela boima kudu ka ge a swanetše go phela ka go iphihla gore a se bone tšeo a se kego a di bona bophelong bja gagwe kage go thwe wa e bona o a hwa.

Batho bao ba tšwago komeng ba na le go fela ba šomiša mantšu a 'Modika a se nago le moditi molao o tšea ka tsebe' goba 'motšha a se nago le moditi molao o tšea ka tsebe. Ge ba realo ba šupa gore ge motho e sa le yo monnyane molao wa bophelo o o fiwa ke batswadi ba gagwe le meloko. Ka mmolelwana wo go thwe ge a gotše o tšama a ekwa melao gohle mo a sepelago, gomme sa gagwe ke go hlokoa ye mekaone ye e ka mo phedišago gomme a e diragatša bophelong bja gagwe.

Setšhaba

Setšhaba ke sehlopa sa batho bao ba ikhwetšago ba agile lefelong le tee ebile ba bušwa ke moetapele goba kgoši e tee. Go dula lefelong le tee ga sehlopha se sa batho go šupa gore se latela melao yeo e beilwego ke moetapele goba kgoši ya sona.

Morero

Ge mongwadi a ngwala sengwalwa go na le seo se mo tutuetšago go dira bjalo. Kgopolokgolo yona yeo a nyakago go e abelana le babadi ba sengwalwa sa gagwe re ebitša morero. Yona kgopolokgolo yela e tla re hlolela go ba le sengwalwa sa molaetša wo mokaone kudu. Brooks le Robert (1975:15) o šitlela ntlha ye ka gore:

Theme is the governing idea, implicit in the original situation of conflict that becomes in the end, the focal ideas that is what we take to be meaning of the whole.

Go ya ka Brooks le Robert, morero wa sengwala o bonagala gabotse morago ga gore magato ka moka a thulano a bonale ka gare ga sengwalwa. Motho o kgona go hlatha kgopolokgolo ge a ka iketlela go bala sengwalwa a sa fele pelo. Morago ga go bala ka go se fele pelo, motho a ka bona gore tabakgolo ka gare ga sengwalwa ga e bonwe ka mahlo eupša e bonwa go tšwa dikgopolong tša mongwadi ge motho a dutše a bala sengwalwa seo.

2.3 Kanegelophelo ya magoši

Kgoši Frank Shikwane Matlala

Go ya babotšišwa, Kgoši Frank Shikwane Matlala ke ngwana wa bahu Kgošigadi Tlakale le Kgoši Kotole Matlala ba setšhaba sa Bakone Babinatlhantlhagane ba Matlala' Lehwelere. Motse wa Matlala'Lehwelere o reeletšwe ka rakgolokhukhu wa Shikwane, e lego mohu Kgoši Lehwelere Matlala yo a thomilego go buša ka 1922 ge o thomega ba etšwa ba le Kalakaselota. Motse wo o hwetšagala ka Dennilton gola Moutse gomme o wela ka fase ga Mmasepala wa Greater Groblersdal wo gabjale o bitšwago Elias Motsoaledi ka Seleteng sa GaSekhukhune. Kgoši Shikwane (Ngwato) mphato wa gagwe ke wa Matšedi, ba bolotše bodika le bogwera ka 1993.

Yo Shikwane o beilwe semmušo go ba kgoši ya setšhaba se sa Bakone ka 25 Lewedi 2008. Lethebo la bogoši o le apešitšwe ke Kgoši Mokgoma Mmaserumule Matlala, e lego Kgoši ya setšhaba sa babinatlhantlhagane ba Mohlalaotoane. Yo Mokgoma Matlala ke yena a godišitšego yo Kgoši Shikwane ka go fela a mo tlabakela ka dikeletšo tša boetapele bja setšo. Ka mmušong wa porobentshe tonakgolo ya maloba ya Limpopo Sello Moloto o ile a mo amogetša ditokomane tša maswanedi tša bogoši le setulo seo se phagamišitšwego sa maaparankwe.

Go ya ka setlwaedi sa babinatlhantlhagane ba GaMatlala, koma e tšwa morago ga mengwaga ye mehlano. Se se fa bana sebaka se sebotse sa go gola. Koma ge etšwa bana ba eba bathobatho, ba go kgona go itlhokomela. Go fihla gabjale o šetše a

boloditše mefato ye mebedi, e lego Matuku le Madingwana. Mphato wa Matuku bodika le bogwera o bolotše ka 2008, ka 2009 ya ba Matuku a basadi. Ka ngwaga wa 2013 a bolotša Madingwana, bodika le bogwera. Ngwaga wo o latelago wa 2014 gwa bolla Madingwana a basadi. Ke mefato ye e šetšego e boloditšwe ke yo Shikwane tlokwa letlake la boSeamoge.

Ngwato ga se kgoši ya mathomo ya setšhaba se, go ya le ka tlhathollo ya mongmabu ka sebele. Pele ga gagwe go bušitše magoši ao a latelago:

1. Kgoši Lehwelere Matlala wa I (1922-1942)
2. Kgoši Lehlagare Matlala (1942-1963)
3. Kgoši Kotole Matlala (1963-1973)
4. Kgoši Mashung Matlala (1973-1975)
5. Kgoši Mmutlana (Lehwelere wa II) Matlala (1975-1976)
6. Kgošigadi Tlakale Matlala (1976-1988)
7. Kgoši Morithi Matlala (1988-2008)
8. Kgoši Shikwane Matlala (2008-)

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III ke morwa wa mathomo wa bahu Kgošigadi Mogwape le Kgoši Ramatsedi Mathebe wa III. Yo Ngwato o belegetšwe lefaseng la Ntwane leo le lona le lego ka fase ga Mmasepala wa Elias Motsoaledi Porofentsheng ya Limpopo. Mphato wa yo Mohlamme wa III wa koma ke wa Mapulana. O phethile lengwalo la gagwe la Marematlou Kholetšheng ya Boaparankwe. Morago ga fao o ile a leba Yunibesithing ya Limpopo fao a bego a katana le Gerata ya B.Admin. Ngwageng wa mafelelo wa dithuto tša gagwe o ile a tlogela a leba ka moše wamawatle go tšwetša dipolotiki pele. Kgahlego ya gagwe ya dipolotiki e thomile go bonagala gabotse ge e be e le yo mongwe wa banamodi ba ntwana ya mmušo wa maloba wa Kwa-Ntebele le Moutse mengwageng ya magareng ga 1985 go fihla ka 1987, ka tlhohleletšo ya Bathobašweu.

E bile yo mongwe wa lebotlo la mašole la mokgahlo wa dipolotiki wa ANC (African National Congress) leo le tsebjago ka la UMKHONTO WE SIZWE (MK). Kgoši Mathebe e bile modulasetulo wa lefapha la sešole la MK (Nchabeleng Unit) a be a

kgona go leba moše wa mawatle go ya go hwetša tlhahlo ya maleba ya sešole go šireletša seriti sa mokgahlo wa ANC.

Nakong ya ge mmušo wo mofsa wa tokologo wa Afrika-Borwa wa go etwa pele ke moporesitente wa pele mohu Nelson Mandela o thoma, Mathebe e bile moleloko wa palamente ya bosetšhaba ya naga kua toropong ya Kapa go tloga ka 1994. Yo Ngwato e bile modulasetulo wa dikomiti tša go fapana ka kua palamenteng. Yo Kgoši Mohlamme wa III Mathebe o thomile go eta setšhaba sa Bantwane ba Binakwena pele morago ga kgošigadi Mogwape le magoši a a latelago;

1. Kgoši Mokone Mathebe (1780-1785)
2. Kgoši Tagane Mathebe (1785-1793)
3. Kgoši Ramatsedi Mathebe wa I (1793-1805)
4. Kgoši Mmoshi Mathebe (1805-1820)
5. Kgoši Mohlamme Mathebe wa I (1820-1828)
6. Kgoši Kau Mathebe (1828-1835)
7. Kgoši Morwathebe Mathebe (1835-1867)
8. Kgoši Ramatsedi Mathebe wa II (1867- 1887)
9. Kgoši Paledi Mathebe (1887- 1922)
10. Kgoši Mohlamme Mathebe wa II (1922-1939)
11. Kgoši Tagane Mathebe (1939-1946)
12. Kgoši Ramatsedi Mathebe wa III (1946-1956)
13. Kgoši Roboto Sebisi Mathebe (1956-1975)
14. Kgoši Tlokwe Mathebe (1975-1990)
15. Kgošigadi Mogwape Mathebe (1990-1992)
16. Kgoši Mohlamme Mathebe wa III (1992-)

Tatelano ye ya magoši a setšhaba sa Bantwane e adilwe ka botlalo ke mokgoma yo mogolo wa mošate e lego Tshekedi Frans Mathebe (73). Mokgoma yo ke yo mongwe wa ba bakgalabje bao ba hwetšagalago kantorong ya mošate wa Bantwane go thuša badudi le baeng go dikgakanego tšeo ba kago go di tliša pele ga bona. Ke yena yo a rwelego tshedimošo yeo e tseneletšego ya mošate wa Bantwane, kudu ka ge e le ngwana wa kgoši. Sereto sa mošate se se tlogo go ahlaahlwa ke monyakišiši dikgaolong tšeo di latelago se gatišitšwe thwii go tšwa molomong wa gagwe. Ge a

boloketša motho mang le mang a ka ipshina ka go kwa botšo bja setšhaba se sa Bantwane, kudu ka ge se akareditše mafelo ao ba bego ba agile go ona pele go thongwa motse wa Ntwane mengwaga ya go feta lekgolo.

Kgoši Boleu Rammupudu wa II

Kgoši Boleu Rammupudu wa II ke morwa wa mathomo wa bahu Kgoši Namane le Kgošigadi Mamorake Rammupudu. Yo Phaahla o beilwe go ba kgoši ya setšhaba sa Bakgaga ba Kopa ka Tafelkop ka 1975. Ke motho wa go rata tšwelopele. Ka gona, o be a le kgahlanong kudu le mmušo wa maloba wa go etwa pele ke bašweu bao ba bego ba beile motho yo moso ka gare ga kgatelelo ye kgolo ka melao ya bona ye methata. Taba ye e ile ya napa ya hlola gore a ingwadišetše go ba setho sa dipolotiki.

Ka mmušong, Kgoši Rammupudu wa II o šometše mafapha a go fapana e le hlogo ya sepolotiki. Mokgaga yo wa Kopa o šomile ka Mmušong wa Lebowa bjalo ka hlogo ya lefapha la thuto, lefapha la tša maphelo, lefapha la tšhireletšo le polokego le lefapa la selegae. Mafapheng ao ka moka o šomile ka bokgwari bjo bogolo ka ge a bile a na le difoka tša go fapafapana tšeo a di amogeditšwego e sa le moetapele. O ile a tsenela ditlhahlo tše mmalwa tša boetapele nakong ya ge a be a šomela mafapha ao a mmušo. Rammupudu wa II o šetše a etetše dinaga tše mmalwa go rarela le Afrika bjalo ka Israel, Japan, China, Singapore le tše dingwe tše mmalwa. Yo Phaahla o raretše le dinaga tšeo a tšama a ithuta ka ga boetapele, kudu bja magoši. Kgoši Boleu Rammupudu wa II o dutše setulong morago ga magoši a a latelago:

1. Kgoši Kope (1700's)
2. Kgoši Malemane (1800's)
3. Kgoši Monamudi (1900's)
4. Kgoši Boleu wa I (1945- 1964)
5. Kgoši Rammupudu (1964-1920)
6. Kgoši Joshua (1920-1936)
7. Kgoši Namane (1936-1957)
8. Kgošigadi Mamorake (1957-1975)
9. Kgoši Boleu wa II (1975-)

2.4 Kamano ya magoši

Magoši ka moka ga ona a a hlobana. Mabaka ao a dirago gore a hlobane ke gore kgoši ga e belegwe ke mosadi yo mongwe le yo mongwe. Mosadi yo a belegago kgoši o swanetše go ba e le morwedi wa kgoši yo mmagwe e lego ngwana wa kgoši go tšwa setšhabeng se se itšego gomme o tla nyalwa e le wa pušo. Le ge kgoši e nyetše mosadi goba basadi bao e ba ratago, ba ka se belege kgoši. Bona ka ge e le basadi ba kgoši, ba tla belega bakgoma le bakgomana bao ba tlogo go thuša kgoši ka dikeletšo le go e šireletša.

Go nyala barwedi ba dikgoši ba nyalelwa mešate ye e fapanego go hlola setšwalle seo se tiilego sa magoši. Se ke go ya ka yo mogwe wa bakgomana ba mošate wa Matlala'Lehwelere, e lego mokgalabje Ramoeding Phokwane (91). Taba ye e hlatselwa ke tate Mmakubjane (77) ge a re:

Boati bja magoši ke moloko o tee. Se se hlolwa ke gore mosadi yo a belegago kgoši o swanetše gore ka boyena e be e le ngwana wa go tšwa ka bogošing. O swanetše go ba ngwana wa kgoši le kgošigadi. Se se hlola gore boati bja bona e be moloko o tee kudu ka gore magoši ga se ba tlala naga. Ke ba bannyane kudu setšhabeng.

TatagoKgoši Shikwane Matlala, e lego Kotole le Kgoši Mokgoma Matlala wa setšhaba sa Bakone ba Rakgwadi (Mohlalaotwane) ke barwarre. Kgoši Mokgoma le MmagoKgoši Mohlamme wa III e lego Mogwape ke bana ba motho. Mohlamme Mathebe wa III ge a bitša Mokgoma le Kotole tatago Shikwane wa Matlala 'Lehwelere o re malome. Se se šupa gore kgoši ya Matlala 'Lehwelere le ya Ntwane ke batswala.

Kgoši Boleu Rammupudu wa II ke mokgotse wa bahu Kgoši Namane le Mogwape Mathebe ka ge morwa wa bona, e lego Kgoši Mohlamme Mathebe wa III, a nyetše timamello go la Tafelkop. Ka mantšu a mangwe morwedi wa kgoši Rammupudu wa II ke mmagosetšhaba sa Bantwane babinakwena ye e tšwago Modimolle.

Se ke mohlala fela wa gore baetapele ba setšo boati bja bona ke bana ba motho ka lebaka la gona go nyalelana fao ga bona. Ge ba fana bana goba bommagosetšhaba seo se itšego lebaka ke gore bogoši bo se ke bja kgotlelwa ke batho bao ba sa tsebego

selo ka bjona. Ge ngwana wa kgoši a swara bogoši ka diatla tša magobe o kgalengwa ka bogale ke ba gabo fao e bilego e le mošate le ba bogadi bja gagwe bao le gona e lego difokeng.

Mabaka a bohlokwa ke gore motho a se ke a ba moetapele yo a sa tsebego gore o etile pele. Motho o swanetše go ba le tsebo ye e tseneletšego ya bogoši gore a tle a kgone go betla kgoši ya ka moso ka melao le ditlwaedi tša sešate a sa gola. Ge a sa tsebe selo ka tšona, o tla šitwa go godiša moetapele wa setšhaba yo a lebeletšwego go tšwa go bona. Ge motho e le ngwana wa kgoši, a ka se gakantšhwe ke ditaba tša segadikana, dikoma le mefoko ya mošate ka ge a godile ka gabo go dirwa bjalo.

2.5 Thumo

Kgaolong monyakišiši o hlalošitše mareo ao a hwetšagalago ka gare ga nyakišišo ye ka go šitlela ka methopo ya maleba. Morago ga ditlhalošo tša mareo, o adile dikanegelophelo tša magoši a mararo ao a kgethilwego, e lego Kgoši Shikwane Matlala wa Bakone ba Matlala' Lehwelere, Mohlamme Mathebe wa III wa setšhaba sa Bantwane go tšwa ka Ntwane le Kgoši Boleu Rammupudu wa II wa setšhaba sa Bakgaga baKopa ba Tafelkop. O rumile ka go bontšha tswalano ya magoši a mararo a.

KGAOLO YA BORARO

Tšhomišo ya ditshwantšhokgopolo

3.1 Matseno

Kgaolong ye monyakišiši o bontšha ka mokgwa wo tshwantšhokgopolo e kgathago tema ye bohlokwa ka gona diretong. O bontšha bohlokwa bjoo ka go hlatholla ye mengwe ya mehuta ya dikapolelo tšeo di re utollelago diswantšhokgopolo diretong e lego tše di latelago: phefolo/pebofatšo, mothofatšo, pheteletšo, tshwantšhanyo le tshwantšhišo. Mehuta ye ya dikapolelo e hlathollwa le go lekolwa ka go šitlelwa ka ditlhathollo tša banyakišiši ba bangwe pele go ka ntšhwa mehlala go tšwa diretong tša magoši a a mararo ao a kgethilwego.

3.2 Diswantšhokgopolo

BoPuleng (2013:230) ba bolela go re polelo ya direto ke yeo e sego ya tlwaelo, ke polelo ya dikapolelo. Yona e thuša gore sereti se fihlelele molaetša wa sona ka tirišo ya mantšu a mmalwa. Go šomišwa diswantšhokgopolo e le ge se humiša sereto ka tlhalošo. Lentšu le tee le kgona go akaretša polelo yeo e ka bago lefoko goba mafoko ge e hlatholwa. BoMokaba (2015:13) ba hlatsela ditaba tše ka go hlaloša gore theto ke yona, go mehuta ya dingwalwa tša bokgabo ka moka, e kgomago maikutlo kudu. Mohlami wa sereto o swanetše go bopela motheeletši diswantšho tšeo di ka tlogago di tsikinya dikwi. Shipley (1979:156) ge a hlatsela ditsebi tše tša ka godimo gomme o re:

Imagery is an expression evocative of an object of sensuous appeal. It usually serves to make an impression more precise, it may on the other hand carry the mind from too close a dwelling on the original thought.

Ditshwantšhokgopolo ke mebolelwana yeo e kgontšhago mmadi go bona dilo tšeo di retwago ke moreti ka leihlo la moya goba la kgopolo. Di ka bonwa ka tšhomišo ya pheteletšo, mothofatšo, tšhwantšhanyo, tšhwantšhišo, bjalobjalo. Mohola wo mogolo wa ditshwantšhokgopolo ke go nontšha goba go godiša molaetša wo moreti a ratago go o fihliša go batheeletši ba sereto sa gagwe. Se sengwe gape e ka ba go dira gore sereto se be le maatlakgogedi ao a tlogo go dira gore motheeletši a se lape go theeletša. Molaetša o fologela gabotse ditsebeng tša motheeletši ka lebaka la

tšhomišo ya diswantšhokgopolo seretong. Kgobe, Bošego, Mampuru le Bopape (1992:16) ba bontšha bohlokwa bja tshwantšhokgopolo ka boripana ka tsela ye: “Seswantšhokgopolo ke sebetša se bohlokwa kudu thetong”. BoMamabolo(2015:42) yena ge a bolela ka seswantšhokgopolo o di ala ka tsela ye:

Seswantšhokgopolo seretong se akaretša tirišo ya dikapolelo, dika le diema tšeo moreti a di dirišago seretong go re thalela diswantšho tša dilo tšeo a di retago.

Ge ba tšwela pele, o re polelo ya theto e fapana le polelo yeo re e dirišago tšatši ka tšatši ge re bolela. Therešo ke gore polelo ya theto e huma ka tlhalošo ka lebaka la tšhomišo ya tshwantšhokgopolo ka go yona.

Diswantšhokgopolo di tšweletšwa gabotse ke dikapolelo. Ke tšona di bopago diswantšho kgopolong ya motheeletši wa thetogale ya magoši le go mehuta ye mengwe ya direto. Dikapolelo tše ke tše dintši, eupša fa go hlaolwa tšeo di tlogo go šomišwa ge go fetlekwa direto tše tša magoši. Tšona ke tše di a latela:

Mehuta ya dikapolelo tšeo di tlišago diswantšhokgopolo

- Phefelo/pebofatšo
- Mothofatšo
- Pheteletšo
- Tšhwantšhanyo
- Tšhwantšhišo

3.2.1 Pebofatšo/Phefolo

Nkgaruba le Tšhipintšulane (2011:101) ba bolela gore sekapolelo se go sona go rethefatšwa polelo yeo e garolago matswalo goba yeo e nago le thogako ya lenyatšo. Ka go rethefatša fao polelo ya gona le ge e be e phatlola merotswana ya ditsebe tša ba ba e theeditšego, e fetša e theeletšega le go amogelega. BoMaibelo (1991:2) bona ba hlatholla gore sekapolelo se ke seo se fefolago bogale goba bokobo bja taba. Nokaneng le Louwrens (2000:255) ba re:

Ka sekapolelo se re šomiša mantšu a borutho le a go rarela bakeng sa mantšu a bogale le a go hlaba. Mo sethong se sengwe le se sengwe polelo e swanetše go hlomphiwa bjalo ka mo setho se hlomphiwago ka gona. Polelo e na le dikeletšo, go na le polelo ya dikoma le ya badimo gomme re swanetše go hlokomela taba ye ge re begela ba bangwe ditaba ...

Monyakišiši Maitja (2013:27) yena o gata ka mošito o tee le tlhalošo ya Nokaneng le Louwrens ka go di ala ka tsela ye:

Euphemism is a form of metonymy or metaphor, but the figure of speech is often defined by its purpose rather than by the technique used. This figure of speech is a device of using a substituted expression to disguise some fact or idea that is distressing, offensive or embarrassing...

Hlabirwa, Lamola le Mashabela (2012:77) le bona ba gata ka mošito o tee le ditsebi tša ka godimo gore pebofatšo ke tlhagišo ya lentšu goba kgopolo ya go amogelega yeo e šomago mo sebakeng sa lentšu goba kgopolo ya thogako, goba ya go nyefola. BoMokaba (2015:15) ba hlatsela se se bolelwago ke boHlabirwa ka tsela ye:

Ka pebofatšo sereti se šomiša lentšu le bofefo sebakeng sa leo e lego gore ga le kgotlelelege. Ka segagaborena lentšu le 'go hwa' le a tšhoša gomme re na le go šomiša mantšu a go swana le go feta, go hlokofala, go tabola, go topa dibakana....

Kgoši Matlala

Sereto sa kgoši Matlala se nyeuma ka dikapolelo. Se sengwe sa dikapolelo tšeo ke phefelo. A re lebeleleng setsopolwa se se latelago go lebeletšwe phefelo:

Yo Ngwato ke mminatlhantlhagane,
Ke Mokone ga a bolawe,
Mmolai wa gagwe o tla ithwala **megono**.

- **Megono**

Motho ge a lla sello sa masetlapelo a beile seatla go lebana le mahlo ka nepo ya go iphumola megokgo go thwe o ithwele **megono**, e lego sekapolelo sa phefelo. Setsopolweng sa sereto sa Kgoši Matlala re kopana le mo go bolelwago gore mmolai wa yo Mokone o tla ithwala megono. Se se šupa gore nonyana ye go thwego tlhantlhagane ga e bolawe ka ge mmolai wa yona a tla lla sello sa masetlapelo.

- Kgoši Matlala le magagabo go thwe kgalekgale ka nako tšela tša dintwa ba ile ba re ge ba tšhaba manaba ba tšhabela ka fase ga mohlare woo go wona go bego go kotame ditlhantlhagane. Ka go dira bjalo ya ba go phologa manaba ka ge tlhantlhagane e le nonyana yeo e kgonago go kwa lešata le sa le kgole, ge e ekwa lešata leo e tšhabela moo go homotšego. Ge nonyana ye e dira bjalo ba GaMatlala ba be ba tšhabela gona moo e ilego ntshe, gomme ba fihla ba dula ka fase ga mohlare wo di kotamego go ona. Go dira bjalo e ile ya ba go timelela manaba sa ruri. Bakone ba ba ile ba napa ba thoma go ikana ka tlhantlhagane ka ge e ba phološitše manabeng a bona.

Ke wa **bonogakgolo** ya mmalekwametša,

Wa mmalekwametša la Rakgwadi

Ba re nogakgolo ga ke lome motho,

Bana ba tšhaba leswethe ba mpona.

- **Noga** - ke segagabi se sešoro seo motho mang le mang a se tšhabago parapara. Motho mang le mang o tseba gabotse gore ge e ka mo loma e tla mo hlolela bothata, kudu ka lebaka la mpholo wa yona wa go tsenelela. Setsopolweng se sa ka godimo go šomišitšwe phefelo. Noga ye go bolelwago ka yona setsopolweng ga se ye re hlathollago ka yona mo, eupša ke setho sa bonna.
- Ka phefelo ye e šomišitšwego, go bontšhwa gore ye kgoši, ka ge e le motho yo mogolo o a itlhompha, ga a raloke lemethepana. Se se mo hola gore bjalo ka tatagosetšhaba a hlomphege le go tšhabega. Ga a tšame a bonelwa ke digotlane.

- Ge go be go ka direga gore motho wa mosadi/mokgekolo a hwetše motho wa monna a fahla magotlo o be a swanelwa ke go aroga tsela yeo a e swerego a tšee e šele, e le go laetša tlhompho. Kgoši yona motho mang le mang o be a se a swanelwa ke go e bona e fahla magotlo ka gore ge o ka e bona, go be go na le tumelo ya gore o tlo hlokofala ka pela kudu ge o le motho wa mosadi. Ge go be go ka direga gore o bone seo o sa le kgole, o be o swanelwa ke go thišiša leeto leo o bego o le tšea gomme o boele gae. Ge o dirile bjalo go be go dumelwa gore o ka se diragalelwe ke selo ka ge o hlomphile kgoši.

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III

Go tšwa seretong sa Kgoši Mohlamme Mathebe wa III, re kopana le fao go šomišitšwego pebofatšo. Re lebelela mohlala go tšwa setsopolweng se gore re tle re kgone go kwešiša tšhomišo ya sekapolelo se diretong:

Rena re bana ba Kgoši Mokone 'a thebe,
 Yo a tšerego lerumo mohla wola,
 Lerumo le eja motho tadi e amuša.
 A hlaba lenaba dimpa naga ya lala,
 La šitwa ke go tšhaba kotse tša wa fase,
 La **hlapologa** bobete bja madi.

- **Hlapologa** – Setsopolweng go šomišitšwe lentšu le **hlapologa** legatong la lentšu le **rota** leo le kwalago e le la lehlapa goba lenyatšo go yoo le kago go no bolelwa go yena. Go thwe kgoši e papatlile lenaba la botšwabotšo la be la hlapologa madi. Se se šupa gore yo Kgoši Mathebe ke motho yo mošoro ka gore ge a ka swara motho ka tša gagwe diatla, motho wa gona o a ithotela, le gona o tla rota madi. Se se re laetša gabotse gore kgoši ye ge e le ntweng, ga e kgethe gore e lwa le monna goba mosadi. Goba o monna goba o mosadi, o tla papatlwa go fihla o fahla magotlo ge o le monna, goba wa hlapologa ge o le mosadi.
- Mohola wa tšhomišo ya phefelo sereto se sa kgoši ke go bontšha bonatla bja bja gagwe ka botlalo, gore motho yo a sa mo tsebego a kgone go kwešiša gore ga se motho felayo a ka tlankelwago ke mang le mang. Methalothetong re

kgona go lemoga gore kgoši ye go bolelwago ka yona seretong ke moetapele wa go tšhabega.

Kgoši Rammupudu wa II

Ba re tšokotša dikadi morwa' Monamodi 'a dintwa,
O tšokotše dikadi mafšega a tšhabe,
Mafšega a nyame **a neša phoka** le melala.

Mothalothetong wa mafelelo wa setsopolwa se sa sereto sa Kgoši Rammupudu, go bontšhwa bogale bja gagwe gore ge a ka gakala mafšega a neša phoka le melala.

- **A neša phoka** – ga go bolelwe ka phoka ya setlwaedi yeo re e tsebago. Moreti o šomišitše sekapolelo sa phefelo. Se a bolelago ka sona fa e noba gore mafšega a tšamile a ithotela le melala ge a tšhaba.
- Bjalo ka Kgoši Mathebe, Mokgaga yo wa Kopa le yena gothwe ke kgoši ye bogale kudu. Rammupudu go thwe yena ge a ka no tšwelelela ntweng, mafšega a no tšhaba le pele a ka thoma go hlabana ntwaga.
- Se se bontšhwago seretong ke gore yo Boleu ke motho wa seriti, wa go se tlankelwe.

3.2.2 Mothofatšo

Heese le Lawton (1978:22) ba hlaloša mothofatšo ka go re, ke selo seo se sa phelego eupša se fiwago ditlabela tša batho go tswelotšha bophelo le maikutlo. Sekapolelo se go sona go fetotšwa dilo tša go se phele tša dirwa eke di a phela. Go sekapolelo se, dilo tšeo di sa phelego di fiwago dimelo tša batho goba di bolelwa tšeo nkego di a phela, di na le dikhwi (Maibelo, Nkomo, Mojalefa le Lentsoane, 1991:2 le boMamabolo, 2015:32). Tlhalošong ya mothofatšo, Ntuli (1984:171) yena o di bona ka mokgwa wo:

Personification is a special form of comparison. It is defined as representation of an inanimate object or, abstract idea as endowed with person qualities.

Ramushu le Mphahlele (1988: 46) bona ba di bona ka tsela ye:

Mothofatšo se nyakile go swana le tshwantšhanyo gammogo le tshwantšhišo ka ge le wona e le sekapolelo sa go bapiša goba go swantšha. Selo se swantšhwa le motho. Phoofolo e fetolwa motho. Ge selo seo e sego motho se boledišwa bjalo ka motho go direga sekapolelo sa mothofatšo.

Ka mohuta wo wa sekapolelo, moreti o swantšha selo seo e sego motho le motho. BoNokaneng (1996:46) ba hlaloša gore sekapolelo se, mothofatšo o bonagala ge dika tša batho di fiwa diphoofolo goba dilo tšeo di sa phelego. Ba ruma tlhathollo ya bona ka go bontšha gore sekapolelo se se hwetšwa gagolo dinonwaneng, eupša le thetong se atile. BoBeryl (2005:40) bona ba kwana le BoNokaneng ka go re “*Personification gives human qualities to inanimate objects or obstructs ideas.*” McDougal (1989:294) yena o di ala ka tsela ye:

Personification is another figure of speech in which an animal, thing, or idea is given human characteristics. A cat for example, may tell a lost little boy the way home.

Mthombeni (2008:13) ga a fapane le ditlhalošo tša ditsebi tše tša ka godimo ka ge yena a re:

Personification refers to the attribution of the human characteristics of feeling to non-human organisms, inanimate objects or abstract idea. In these instances, the writer takes an object and allow it to behave as if it were a human being, or the writer address the object as if could repond to him just as a human being is capable of doing.

Ditsebi tše di tsopotšwego ka godimo di kwana ka lentšu la lehlabula gore sekapolelo se sa mothofatšo se bonagala dingwalweng le dipolelong ge dilo tšeo di sa phelego goba di sa bolelego di fiwa dika tša bophelo gore yo a balago goba a theeleditšego a utswewe maikutlo le kgopolo.

Kgoši Matlala

O tšwa mogodumo wa bana baShikwa,
Thabana tše pedi go ratana go etelana,
Thabana tša gona di akagane ka meriti.

- **Thabana tše pedi go ratana go etelana** - Go tšwa seretong re botšwa ka thabana tše pedi tše go bolelwago gore di kgona go etelana. Therešo ke gore dithaba ga di kgone go etelana eupša go etelana batho. Go ya ka moo a di hlalošago ka gona seretong se go kwagala nke ke batho bao ba felago ba re ge ba gopolane ba etelana. Se se re bontšha tšhomišo ya sekapolelo sa mothofatšo gabotse.
- Dithabana tše pedi tše go bolelwago ka tšona tša Mogodumo di hwetšagala tseleng ya magareng ga GaMasemola le Lebowakgomo. Ba GaMatlala ge ba tla phatlalala le naga ba tšwa ba le Mogodumo. Ke moo ba bego ba agile le go dula gona pele.
- Go tšwelelela ga thabana tše seretong ke go bontšha botšo bja setšhaba se sa Bakone pele se tšitlana le naga.

Ke morithi 'a Rangwadi sejabatho seeka Matšedi,
Ba re Morithi ke reng ka re ke ema wa ema,
Ka re ke dula wa dula sejabatho.

- **Ke morithi a Rangwadi sejabatho seeka Matšedi** – Morithi (moriti) batho ba tšhabela phišo go ona. Mo go bolelwa ka moriti wa nnete wo o nago le moyana wa go tšea gabotse. Moreti, go tšwa methalothetong ye meraro ye ya ka godimo, o bolela ka moriti fao nkego go bolelwa ka motho. Re tseba gabotse gore morithi o ka se dule fase wa ba wa ema, ke motho fela yo a ka dirago bjalo. Moreti o hlaloša moriti wo thwii ka go o rweša dika tša motho wa nama le madi.
- Morithi ke leina la yo mongwe wa bana ba kgoši. Seretong se go bolelwa gore ka mo gaboMorithi, setšhaba se khutšetša mathata a sona gona ka ge mošate e le legae la batho ka moka.

Ke wa bonogakgolo ya mmalekwametša,
Wa mmalekwametša la Rakgwadi,
Ba re nogakgolo ga ke lome motho,
Bana ba tšhaba leswethe ba mpona.

- **Ba re Nogakgolo ga ke lome motho** - Noga ye e ipolela tše nkego ke motho ka ge e mothofaditšwe seretong se. Motho mang le mang ge a theeditše goba a bala setsopolwa se sa sereto a ka ba a gakanega a tšea gore ke motho yo a bolelago goba yo go bolelwago ka yena, e sego noga.

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III

Ke batho bao ba tšwago Modimolle wa Ngwato,
A bothaba lebaka, ba rego thabakgolo ke swele,
Ke swele hlogo ka be ka hloka le sedibelo sa hlolo,
Ba re ngwana Modimolle a Ngwato ntšhiroge,
Ge e le lentswe ke bone la Ntwane,
Ke bone kua ga bothupa diotlabatho,
**Ke bone kua gabomeretlwa e budule ebile e hwibi,
E butšweditše go tla e hlabana ntwā.**

- Ke bone kua gabo meretlwa e budule e bile e hwibi, e butšweditšego tla e hlabana ntwā - Ke batho fela bao ba kgonago go hlabana ntwā. Lebaka ke gore ge go bolelwa ka go hlabana ntwā go bolelwa ka dintwa tša marumo tšeo bahlabani ba tšona ba šomišago marumo ge ba e lwa.
- Meretlwa ye go thwe, e budule gomme e butšweditše go hlabana ntwā mo nkego ke batho.
- Sekapolelo se sa mothofatšo setsopolweng sa sereto sa ka godimo se šupa gore ga Kgoši Mathebe go na le madira ao a dulago a le komana madulaabapile gore ge eba gona le ntwā yeo e thibologago ba kgone go hlabanela kgoši le setšhaba ka potlako.

Kgoši Boleu Rammupudu wa II

Ke wa legaga la legasa le wela batho,
 Ba re le wetše babedi mong a hlatloga,
 Mong a šale le kgoši,
 A šala le rrago Magaswane,
 A šala a botša Morena ditaba,
 Ba re ke Rankotsana boroko,
Ke marumo a mošweu mogatša Leleka,
 Ba re ke Leleka la ga boMagaswane.

- **Ke marumo a mošweu mogatša'Leleka** - Mo mothalotheong wo re botšwa ge marumo e le mogatša'Leleke. Marumo a mothofaditšwe ka gore re botšwa ge a na le mogatša mo nkego ke motho.
- Ge go thwe **marumo a mašweu mogatša'Leleka**, go šupša gore kgoši ye ye tšhweu ya setšhaba sa ba gaKopa ke mohlabani ka boyena. Ke ka fao go thwego ke marumo.
- Kgoši ya setšhaba se sengwe le se sengwe e swanelwa ke go ba mogale wa marumo. Yo kgoši ya Bakopa e bile mogale wa molwelatokologo go tloga mmušong wola wa maloba wa kgatelelo.

3.2.3 Tshwantšhanyo

BoMaibelo (1991:2) ba hlatholla gore sekapolelo se ke sa go swantšha selo se le sela go ya ka moo di swanago ka dintlhantlhana goba dikamelotšeo di itšeng. Tihalošo ye ya bona e gata ka mošito o tee le ya boMokaba (2015:13) ge ba hlaloša gore sekapolelo se go sona dilo tše pedi di bapišwa thwii.

Gray (1989: 189) o hlaloša tshwantšhanyo gore ke lentšu la Selathini leo se šupago 'go swana'. Sekapolelo se se a bapiša goba se swantšha dilo tše pedi tšeo di sa swanago bjalo ka motho le phoofolo goba motho le sebjalo. Moreti o na le seo a ratago go se hlagiša goba go se gatelela mo mothong yo. Tshwantšhanyo e tsebja ka go šomiša mantšwana ao a latelago: "bjalo ka", "e swana le", "o ka re", bjalobjalo (BoRamushu,1988:40). Ntlha ye e hlatselwa ke McDougal (1989:295) ge a di ala ka tsela ye "*Simile is also a comparison of presumably unlike things, but it uses the words*

like or as". Mashabela (2002:120) yena o re sekapolelo se se bapetša goba se swantšha dilo tšeo di aroganego gore di swane. O tšwela pele ka go re moreti o dira gore se sengwe se ekiše se sengwe goba bobedi di dire modiro o tee. Kennedy le Smyth (2006:41) ba hlaloša ka boripana go re tshwantšhanyo e šupa ntlha e tee yeo dilo tše pedi di ka swanago/ kwanago ka yona. Shipley (1979:304) o kwana le se gomme yena o se hlatsela ka tsela ye:

The comparison of two things of different categories because of a point or points of resemblance, and because the association emphasizes, clarifies, or in a way enhances the original.

Kgoši Matlala

Ke lethapathogo le moriri a tlogela diatla le makoto,
A re o tla di hlapa ka moswane kua Bokgalaka,
Kgalaka bjo o ka rego Mmakaparadiswana bja matsika'a mahubedu,
Ke mokgonyana wa babinatau ba boMoreteadi.

- Kgalaka bjo **o ka rego** Mmakaparadiswana bja matsika'a mahubedu - Mmolelwana wo **o ka rego** ke wona o laetša tshwantšhanyo mo mothalothetong wa ka godimo. Go swantšhwa mmakaparadiswana le Bokgalaka. Ga ba re **ke** eupša ba re **o ka rego**.

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III

Ba re ngwana Modimolle' Ngwato ntšhiroge,
Boka babinakwena ka moka,
Ge e le lentswe ke bone la Ntwane,
Ke bone kua gabothupa diotlabatho,
Ke bone kua gabomeretlwa e budule e ile hwibi,
E butšweditše go tla e hlabana ntwana.

- **Boka** babinaKwena ka moka - Lentšu *le boka* ke lona le tlišago tshwantšhanyo mo mothalothetong wa ka godimo.
- Sekapolelo se go tšwa setsopolweng sa ka godimo se bontšha gore babinakwena ka moka ba na le ponelopele ka naga ya bona ya Ntwane. Moreti fa o nyaka go ba le ponelopele a swane le Bantwane ka moka ka ge le yena e le mminakwena gore le yena a kgone go ba le kgatelopele bophelong.

Kgoši Boleu Rammupudu wa II

Ke wa legaga la legasa le wela batho,
 Ba re le wetše babedi mong a hlatloga,
 Mong a šale le kgoši,
 A šala le rrago Magaswane,
 A šala a botša Morena ditaba,
Bjalo ka tshebi ya dira,
 Ba re ke Rankotsana boroko,
 Ke marumo a mošweu mogatša Leleka,
 Ba re ke Leleka la ga boMagaswane.

- **Bjalo ka** tshebi ya dira – Mo go swantšha legaga le tshebi ya dira. Go swana le mehlaleng ye mengwe yeo e šetšego e filwe nyakišišong ye mantšwana a **bjalo ka** go tšwa mothalothetong wa boselela wa setsopolwana se sa sereto ke ona a laetšago tshwantšhanyo mo mothalothetong wa ka godimo. Setšhaba se sengwe le se sengwe se na le tshebi ya dira yeo e sa šupšego gwa thwe še, eupša e lego yona e phološago setšhaba ka go se sebotša ka se le sela. Le mo setšhabeng sa ba BaKopa, tshebi ya dira ya mohuta wo e gona.

3.2.4 Tshwantšhišo

Nokaneng le Louwrens (1996: 202) ba bolela gore ka tshwantšhišo dika tša selo se se itšego se diswantshwa le se sengwe. Ga go na le papišo. Ba bolela gore sekapolelo se se bonagala kudu diretong le diemeng tša segagaborena.

Sekapolelo se se nyakile go swana le tshwantšhanyo. Phapano ke gore tshwantšhanyo e šomiša mantšwana a go swana le “bjalo ka”, “swana le”, “o ka re” bjalobjalo. Lazarus le Smith (1983:185) ba hlaloša tshwantšhišo e le sekapolelo seo se tšweleletšwago goba se bontšhago papišo ya dilo tše pedi tšeo di sa swanego seretong. BoMokaba (2015:13) ba kwana le ditsebi tše ka gore bona ba hlatholla gore ka tshwantšhišo selo se bitšwa se sengwe seo e sego sona.

BoBeryl (2005:40) ba hlaloša mohuta wo wa sekapolelo ka go di ala ka tsela ye: “A metaphor is a comparison without the use of *as* or *like*.” McDougal (1989:294) yena o hlaloša sekapolelo se ka mokgwa wo:

A metaphor is an implied comparison of two things that are usually considered to be dissimilar. The comparison may provide deeper understanding by surprising the reader with similarities.

Holman (1972:371) o hlaloša sekapolelo se sa tshwantšhišo bjalo ka thekiniki ye bohlokwa ye e lebanego le papišo. Yena o di ala ka tsela ye:

An implied analogy which imaginatively define one object with another and ascribes to first one or more of the quality of the second or inverts the first with emotional or imaginative qualities associated with the second.

Kgoši Matlala

Yo Ngwato **ketlhantlhagane**,
Ke Mokone ga a bolawe,
Mmolai wa gagwe o tla ithwala megono,
Ke lebana lesedisedi,
Ke ngwana Mosebjadi’a Manare,
Wa ngwale’a Ngwato mogatša Kanyane,
Ke lethathogo le moriri a tlogega di diatla le matoko.

- **Yo Ngwato ke tlhantlhagane** - Kgoši ya bakone e lego Ngwato o bina tlhantlhagane le setšhaba sa gagwe. Re bona seretong go thwe ke tlhantlhagane. Mo ga go bolelwe gore o swana le tlhantlhagane eupša go thwe ke yona. Go šomišitšwe tshwantšhišo. Polelo ye ya gore ke tlhantlhagane e no gatelela gore yo Kgoši Matlala ka nnetenete ke Mokone, o bina tlhantlhagane.
- **Ke leebana** lesedisedi – Go thwe ke leebana, ga ba re o swana le leebana. Se se ra gore tshwantšhišo e šomišitšwe le mothalotheotong wo. Leebana le a bolelago ka lona fa o no šupa nonyana ye tlhantlhagane e lego moeno wa yo Ngwato le setšhaba sa gagwe.

Ke phiri ya bomogwape sejabatho,
 Ba re phiri ya bomogwape e letše e lla,
 Ge e re nngou e ya go ja mang setšwamogodumo,
Ke phiri ya go ahlola ka monola.

- **Ke phiri** ya bomogwape sejabatho - Ge go hlathollwa taba ye ya phiri, go bolelwa gore ka nako tšela tša dintwa ge ditšhaba di tšama di amogana dinaga ka marumo, Kgoši Matlala le setšhaba sa gagwe ba ile ba tshela noka ba tšhaba marumo, ba phirimelwa ke letšatši, gwa thwe ke diphiri ka ge ba phirimeletšwe.
- Kgoši ke yona mongmotse, ka gona ge dilo di sa sepele gabotse motseng ke yona e tlogo go tsoša hlogo ya go ka fediša bothata goba go ntšha bonaba bjoo bo lego gona motseng wa yona, go swana le phiri ye e phaumago mašego, e tšhošetša diphoofolo tše dingwe.

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III

Ke kgoši ya gešo ya Ntwane a boRamatshedi.
 Ke mokgonyana wa Bakgaga ba Kopa,
 Timamello o tšere ngwana' Phaahla,
 Ke Mohlamme a thebe 'a Bokone,
Ke kwena ya meetseng ka sebele,

- **Ke kwena ya meetseng** – Kgoši Mathebe o bina kwena. Bjalo ka setšhaba sa gagwe ge a bona kwena, o kwatama fase ka dikhuru. Tabakgolo fa ga se gore o swantšhwa le kwen, a e tloga e le yena kwena ka nama.

Mehlala ye e lego ka mo godimo e ganeletše kudu go meeno, yeo e lego bohlokwa setšong sa rena. Ge motho a nyaka moo a tšwago le moo a yago o swanetše go tseba moeno wa gabo. Ka go dira bjalo, o tla kgona go ba le kgatelopele. Lemekwane le Maibelo (1988:20) bare “Moeno ga se papadišane. Ke realo ke sa itshole ka ge moeno e le seripa se bohlokwa sa setšo sa rena Basotho ba Lebowa”.

Kgoši Rammupudu wa II.

Ke Phaahla tatagoBakgaga ba Kopa,
Ke papadime ya manakalehwibidu,
 Ke manakaleboreledi a matumo,
 Ke matuma a tumilego gaboMmitsi,
 O tloge a tumile gaboMabjana maswana.

- **Ke papadime ya manakalehwibidu** - Naka le go bolelwago ka lona seretong le šupa gore kgoši ke mohlabani wa ntwane e bile ke mošireletši wa setšhaba sa gagwe.

Ke pula ya marotolodi a magolo tekema
 Yo ba rego tladi e kile ya tia Matebeleng maloba
 Ya tloge e tloge e tloga le ngwanana' Matebele
 Yena yo a paletšego Hlabirwa
 A paletšego rragoPharamarota

- **Ke pula** ya marotolodi a magolo tekema – Ga ba re o ka re ke pula, yena ka boyena ke pula ya marotolodi a magolo. **Pula** e sepelana le go ja, ka gore ntle le meetse, go ja ga go gona. Ka gona ge kgoši e le gona setšhaba se ba le kholofelo ya gore se ka se bolawe ke tlala. Kgoši e tla tšwa maano bjalo ka moetapele go bona gore tlabologo e tla nageng ya yona.

A re dumela sebata o mafolofolo

E lego nkwe tša boRangwane o tšere kae
Ge o tloge o tšere kotse ya motho
A tšwele lesolo, e le kotse tša rragoMatiba rragoMatlatši
Ke nkwe tolodi ya molapo, wa botsoku la ntlhaletšeng,
Ke ngwana kgoši ye Nala, tšheledi seyasempupuru,
Seyalekgwedi ya Mabala, Mokgonyana Kopa,

- **Ke nkwe** tolodi ya molapo, wa botsoku la ntlhaletšeng - Nkwe ke phoofolo yeo e kgethilwego gore letlalo la yona le aparwe ke magoši, ka gona ga go makatše ge go thwe ye kgoši e swatšhwa le yona. Go laetša gore ke moetapele wa setšo, o tšwa le boetapele bja gagwe badimong.

Letlalo la nkwe le kgethilwe ke batho bao ba phetšego bogologolo gore le aparwe feela ke magoši. Mabaka ao a hlotšego se ke gore mokgopha wa yona o na le maparapara ao a emetšego setšhaba. Go thwe ge motho a ka apara letlalo la nkwe e se kgoši o ipakela madimabe. Se ke go ya ka ngaka Tsiane.

3.2.5 Pheteletšo

Go tšwa ka gare ga Setatamente Sa Kharikhulamo ya Bosetšhaba ya Maleme Mphato wa 10-12 (2003:92) go hlalošwa pheteletšo e le sekapolelo seo re se kwago ge motho a bolela ka go feteletša tlhalošo ya selo seo a bolelago ka sona. Mo sekapolelong se go nontšhwa polelo ka go feta mellwane ya nnete ya taba yeo a bolelago ka yona. Ka gona go fetiša mellwane ya therešo moo, moreti o rata go gatelela bonnete bja taba yeo a e bolelago. Ke ka sekapolelo sa pheteletšo mo motho a oketšago taba, le go tliša bogolo bja seo a se bolelago. Se ke go ya ka Nokaneng (1988:213).

Kgobe (2011:83) o re pheteletšo e bonagala ge re swantšha selo go feta tekanyo. Selo se swantšhwa go feta ka moo se ka kgonago go ba ka gona. Batho ba bantši ba e šomiša maikemišetšo e le gore ba theeletšege ge ba bolela, ka ge e dira gore motho a bone se go bolelwago ka sona ka leihlo la moya ka lebaka la go feteletšwa moo. Ramushu le Mphahlele (1988: 54) ba bolela gore batho ba bantši ba kwana le go natefiša polelo ka go gatelela le go oketša. Go thwe ba noka taba ka letswai. Ba bangwe ba noka kudu. BoMokaba (2015:15) ba hlatholla sekapolelo se ka tsela ye:

Ka pheteletšo sereti se ka nontšha taba ka tsela yeo e makatšago eupša ya no fela e sa amogelega. Re fela re ekwa polelo ya go swana le gore letšatši le fiša wa go tološa kolobe, goba ka nako ye nngwe motswadi a ka re go befedišwa ke ngwana a re ke tla go bolaya ka diatla e le ge nnete gona a no šupa gore o tla mo itia.

Kgoši Matlala

Ke setlogolo sa Lehlagare la Madisa tloupotongwane

Tšhukutšwana ya maotwana a manyane

Yeo e sa epego dikganyane sehlabeng e diepa lekgwareng

Ka gore sehlabeng go epa tša maoto a matelele

Ge diepa diepa di e kgadima mekokotlo.

- **Ge diepa diepa di e kgadima mekokotlo** – Diphoofolo ka moka ga tšona ga gona le yeo e kgonago go ipona mekokotlo. Ka gona, moreti ge a re tšhukutšwana tša maoto a matelele tšeo di epago di ikgadima mekokotlo, o šomišitše pheteletšo.
- O šupa gore kgoši ge e dišitše naga ga e e diše ka lesehla, e fela e itekola go boreatseba go tseba boemo bja naga ya gagwe. Mekokotlo wo a bolelago ka wona ke naga.

Ke lethapathogo le moriri a tlogega diatla le matoko

A re o tla di hlapa ka moswane kua Bokgalaka

- **Ke lethapathogo le moriri a tlogega diatla le matoko** – Ge motho a hlapa o šomiša diatla, ka gona ga go na le ka fao motho a ka hlapago a sa šomiše diatla ntle le ge a hlapišwa. Moreti seretong se ge a re ke lethapathogo le moriri a tlogela diatla o feteleditše ka ge seo a sebolelago se ka se tsoge se kgonagetše.
- Mothalotheto wo o hlaloša gore Bakone ba GaMatlala setlogong sa bona ke *Makhalanka*, ka polelo ya go tlwaelega re ka re ke Bakgalaka ba ba tšwago

Bokgalaka. Mogongwe batho ba Bokgalaka ba kgona go hlapa ba sa šomiše diatla!

3.3 Thumo

Kgaolong ye monyakišiši o bontšhitše bohlokwa bja tšhomišo ya dikapolelo ka ge e le tšona di tšweletšago ditshwatšhokgopolo ka go hlatholla ye mengwe ya mehuta ya tšona, e lego phefelo/pebofatšo, mothofatšo, pheteletšo, tshwantšhanyo le tshwantšhišo. Mehuta ye ya diswantšhokgopolo e hlatholotšwe thwii ka go šitlelwa ka ditlhathollo tša banyakišiši ba bangwe, morago gwa ntšhwa mehlala go tšwa diretong tša magoši a rena a mararo ao a kgethilwego go sekasekwa nyakišišong ye.

KGAOLO YA BONE

Tšhomišo ya maina

4.1 Matseno

Kgaolong ye monyakišiši o bontšha ka mokgwa wo theo ya maina e lego bohlokwa ka gona kudu go magoši ka ge maina a re kgontšha go lota histori ya setšhaba gore e se lebalwe. Re tla lemoga gore ntle le maina ga re na le diretotumišo ka gore re swanetše go tseba yo a retwago, gomme le yena o swanelwa ke go kwa ge a retwa.

Monyakišiši o tla tšweletša gape bohlokwa bja tšhomišo ya direkto tša maina tšeo a bontšhago gore di šomišwa ke badudi ba GaSekhukhune go bontšha tlhomphano. O tšweletša se ka go bontšha mehlala go tšwa diretong tša magoši ao a kgethilwego nyakišišong ye. Pele a ka tsenelela ka go fa mehlala go tšwa diretong tša magoši, o tla hlaloša maina, direkto tša maina le mehuta ye mengwe ya maina.

4.2 Maina

Maina ke mantšu ao a šupago goba a bitšago dilo tšeo di ka naganwago goba tša bonwa. BoBeryl (2005: 16) bona ge ba hlaloša leina, ba di ala ka tsela ye:

A noun is a naming word. Every person, place or thing is identified with a name, without which we would not be able to communicate or understand one another.

Tlhalošo ye ya BoBeryl e tloša kgakanego bathong malebana le ditlhathollo tša go gakantšha batho ka ga lereo le leina. Ba hlaloša thwii go re ke lentšu leo motho goba diphoofolo, le ge e le didirišwa di reelelwago gore di kgone go hlaolega go tše dingwe. Therešo ke gore ntle le leina re ka se kgone go hlatha diphoofolo, didirišwa goba go tsebana re le batho. Tshamano (1993:165) o re:

Generally speaking names in African culture are of enormous significance. They are expressive of circumstances prevailing at the time of birth of a child. They also help reflect on attitude, intentions, hope and aspiration of the parents. They are also believed to be descriptive of their bearer's personalities.

Sebashe (2003:13) o kwana le bona ge a re:

A name is commonly known as a word or words by which a person, animals, places or things are spoken of, basically used for identification or referred to.

4.3 Theo ya maina

Ge ngwana a belegwa, sa mathomo o fiwa leina leo ba tlogo go kgona go mmitša le go mo godiša ka lona. Motho yo mongwe le yo mongwe ge a belegwa o thewa leina. Ulman (1992:7) o kwana le tlhalošo ye ka gore *“No one whether of low or high degree goes nameless once he has come to the world.”*

Mabakeng a mantši ngwana o ba le maina a go feta a mabedi, ka gore a mangwe a hlolwa ke ka fao a hlaletšwago ka gona ke bafepi ba gagwe. E ba maina a bona, eupša e sego a maleba. Ke maina a dikwero ao Chauke (2005:128) a a hlalošago ka tsela ye: *“...nickname is used to describe a name used in the place of a personal first name”*. Batho ba bantši ba kgomarelwa ke maina ao a go hlaletša go feta a maleba, moo mafelelong o tla hwetšago le la mathomo le sa hlwe le tsebja ka mokgwa wa maswanedi. Ba bangwe ba fiwa maina ke dithaka tša bona kua mebapalong go swana le dipapading tša kgwele ya maoto, mminong wa dikhwaere, dinakeng le mafelwana a mmalwa ao re ka se a balego ra a fetša. Taba ye e hlatselwa ke Finnegan (1970:470) ge a re:

Using a nickname as a critical device is not uncommon in oral culture. In essence, a nickname usually acts as a cohesive attribute indicating warmth and solidarity.

Maina a a metlae ka lapeng ba fetša ba tlwaela gore mokete o bitšwa bjang ke bagwera ba gagwe goba bao a ba etilego pele, e ka ba mošomong goba dipapading. Nakong ye nngwe a dirwa ke gore a thabiša bao ba bitšwago ka ona bjalo ka ge a ba hlaloša bokaone go feta ge go šomišwa maina a bona. Chauke: (2005:137) o di bea ka tsela ye:

Interaction in human relationships is easier, more enjoyable and funny. It also used to send messages that would in normal discourse be regarded as unacceptable derogatory and insulting.

Ka segagabobatho motho ge a gola o swanetše go hlompšha go feta ge e sa le yo monnyane. Ka gona, motho o fiwa leina leo go thwego ke la bogolo go lebeletšwe mabaka a go fapana go ya ka dimmotwana. Go bohlokwa gore motho yo mongwe le yo mongwe a latele thwii theelelo ya maina go ya ka fao setšo sa gagwe se mo dumelelago ka gona. Ge motho a ka se dire ka tsela yeo, o atiša go ipakela dipati tšeo mafelelong a gapeletšegago go fetola leina leo a le filwego ka ge le se la reelelwa ka mokgwa wa maleba. Go fetola leina fao go nyakega pudi, maphoroma le motšoko. Gantši ge ba fetša go mo fetola leina ka mokgwa woo, dilo di thoma go mo sepelela ka maswanedi (Tsiane le Phokwane, 2016).

Kgoši, bjalo ka ge ditsebi di hlalošitše kgaolong yeo e fetilego, ke moetapele wa setšhaba yo a swanetšwego ke go hlompšha ka dinako tšohle ka ge e le tatagosetšhaba. Kgoši e tla fiwa maina a borakgolo goba borakgolokhukhu ba yona go ya le ka fao go lebanego. Go tloga ka yona nako yeo kgoši ye e boloditšwego go tsebišitšwego leina la yona la bogolo, e tla bitšwa ka lona leina leo goba sereto sa yona go fihlelela e hlokofala.

Pele re ka hwetša mehlala go tšwa diretong tša magoši ao a kgethilwego, re tla lebelela mokgwa woo batho ba segagaborena ba relelago bana ba bona maina.

Bapedi ba šomiša mokgwa wa go swana wa go reelela bana maina. Ngwana o reelelwa leina, gomme la bitšwa ge a etšwa go bolla. Go thoma ka letšatši leo a gorogago ka matsoku ka gae a etšwa banneng goba basading, leina goba maina ale a mo godišitšego ga a sa bitšwa le gatee. Bao ba thomilego go mo tseba a šetše a bolotše ga se gantši ba ka tseba maina a gagwe a bobjana ka ge ba ka se tsoge ba a kwele a bitšwa ke motho. Le bohle bao ba gotšego le yena ba hlokomologana le maina ao a bonnyane, ba mmitša ka la bogolo.

Ge go reelelwa bana maina a bogolo nepokgolo ke go hlompha batswadi, borakgolo, bomakgolo, borakgolokhukhu le bomakgolokhukhu gore re se ke ra ba lebelela sa ruri.

Ge go se gwa latelwa mokgwa wa maleba wa go reelela bana maina, badimo ka bobona ba ipelaetšago ka gore yo mongwe le yo mongwe o tseba gabotse gore o tlo relelwa ke mang goba mang. Ge go sa phethagale ka mokgwa woo ba thoma go ngongorega. Ge ba a ipelaetša re ka bona ngwana dilo di sa mo sepelele gabotse; ge a re o nyaka mošomo a sa o hwetše; lenyalo le lona le pala; a ganelelwa ke bokokana le mathata a mangwe a bophelo. Go thibela se, batho ba swanetše go latela mekgwa ya maleba ya go reelela bana maina.

Mekgwa ya go fapana ya go rea maina

Tsiane le Phokwane (2016:84) ba bolela se mabapi le mekgwa ya go rea maina:

- Ngwana wa mathomo ka lapeng wa mošemane, mohlang a eba le bana o reelela batswadi ba gagwe pele. Mošemane wa gagwe wa mathomo o reelela tatagwe, gomme mosetsana wa mathomo a moreelela mmagwe. Ka boripana re šupa gore le ge a ka itšibula ka mosetsana, mosetsana yoo o fiwa leina la mmagwe, mošemane yo ba kago gommelega e le wa mathomo ka fao lapeng e tla ba tatagwe.
- Ge morwa yo mogolo a ka hloka mahlatse a go ba le bana, mohlang a nyetše ngwetši ya lapa o tla reelela tatagwe le mmagwe moo baneng ba ngwetši yeo. Lebaka ke gore ge ngwetši e nyalwa, e nyalelwa gore e tle e tsoše kgoro. Bjalo batswadi ba tla tsošološwa ka bana bao.
- Se se direga gape ge morwa yoo a ka ba le bana ba basetsana feela. Mohla le yena a nyala ngwetši ya lapa, o tla ba reelela gona ka mokgwa woo.
- Ge a ka ba le bašemane fela, morwa wa gagwe yo mogolo mohlang eba le bana, o tla reelela makgolwagwe pele a reelela mmagwe.
- Go bjalo, le go mosetsana wa mathomo le wa mafelelo. Le ge ba nyetšwe ba le bogadi, ge ba ka mo fa ngwana gore a mo reelele gagabo, o mo fa leina la tatagwe ge e le gore ke mošemane gomme a mofa la mmagwe ge e le gore ke mosetsana.
- Mošemane wa bobedi ge a ka belega mošemane, o reelela mogolwagwe yo a mo latelago gomme ge e le mosetsana, o tla reelelwa rakgadi wa gagwe.
- Go bana ka moka wa mathomo, wa gare go iša go wa mafelelo, bana ba bobedi ba fiwa mosadi le yena a reelela kua ga gabo. Le yena mosadi yoo ge eba ke

wa mathomo goba wa mafelelo o tla reelela batswadi ba gagwe gomme ge e le gore ke wa gare o tla reelela mogolwagwe le bana ba gabo.

- Morwa wa mafelelo o reelela batswadi ba gagwe go swana le yola wa mathomo. Ge a belega bana ba bobedi, o ba fa mosadi gore ba reelele ga gabo.
- Bana ba gare ba morwa yo mogolo, maina a mogolo ao o ka rego a se a reelelwa gabotse mo kgorong gomme ba reelelwa ona ka nepo ya go tsoša kgoro yeo.
- Ge kgarebe e se ya nyalwa ya ba le bana, bana bao ba be ba lekanwa ke go bolla, mohla ba boa ba fiwa maina go ya ka mokgwa wa maleba gomme mohlang motswadi wa bona a ka hwetša lenyalo, go hlabja pudi bana bao ba relollwa maina ao ba fiwa a gabobona.
- Kgarebe ge e le ya mathoma le ya mafelelo, bjalo ka barwa, ba reelela batswadi ba bona. Ba gare ba tla reelela bomogolwabona le bomonyanana go ya ka tatelano.

Ngwana yo a tšwago komeng ke yena ka noši a tsebagatšago leina leo go batho ka letšatši le a gorogago ka lona go tšwa komeng. Kgatla (1982:7) o re: *“On arrival after the initiation, the boy is able to recite his praise poem, informing the people about his new name.”*

Bapedi ba bitša ngwana ka leina la bogolo ge a boa komeng. Ke go hlompha yoo ba mo reeletšego. Ka Sentwane le Sekopa ngwana o fiwa leina le go tsebišwa gore ke mmagomang goba tatagomang mohla wo a nyetšego ka wona. Ka letšatši la monyanya ga gabomonna, ba tla bewa dikgogeng/magogweng e le ba babedi gomme ba ba tsebiša maina a bona. Ge go dirwa bjalo meloko ye mebedi, e lego wa gabomosadi le wa gabomonna, e ba gona gore e tle ka moso e kgone go hlatselana gore bana bao ba filwe maina ka mokgwa wa maswanedi go ya ka setšo.

Ka Sepedi, Sentwane le Sekopa, ge kgoši e belegwa go šetše go tsebja gore o tlo reelelwa mang. Ke ka fao ge re etla mo tabeng ya magoši o hwetšago re na le tatelano ya maina ka mokgwa wo. Bjale a go lebelelweng maina a magoši:

Kgoši Matlala

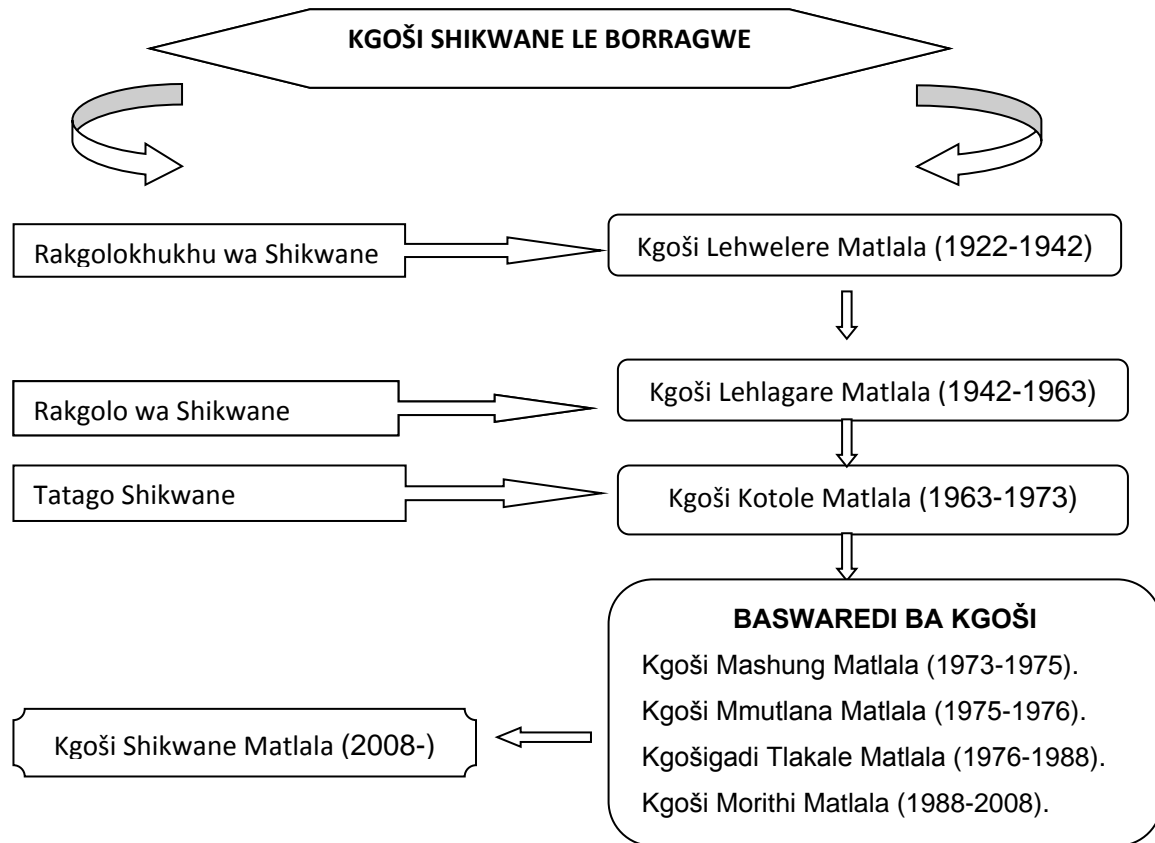
Moreti o hlaloša ka botlalo maina a kgoši ya Bakone go tloga go yena, tatagwe, rakgolwagwe le rakgolokhukhu wa gagwe. Maina a ka mokgwa wo a tšweletšwago ka gona seretong gomme a dira gore motheeletši wa sereto se a kwešiše ka botlalo gore e bago ye kgoši ke mang le gore o belegwe ke bomang. Ka mantšu a mangwe, motho o tla kwešiša togagano ya moloko diretong ka maina ao a šomišitšwego.

Setsopolwa se go tšwa seretong se bontšha taba ye ka botlalo.

Ke **Shikwane**'a tlokwa letlako la boSeamoge,
O tšwa kua gaMmabolepu bja Kekana'
Ba rego Shikwane thiba ntlo di maroba'
Phefo ya borwa e se tsene difokeng'
Ntlo ya mošate e se swe le gatee.
Ke ngwana **Kotole**'a Lengana,
Ke Kotole a kgopu morwaserišana sa Rantho,
A rego ga ke tše ye dibodu ke tšea diroto,
Ke tšea difatifati tša moswaLepelle,
Ba ba rego homotšang Mmatawane o a lla,
Le mo homotšeng ka segoba sa nama,
Motho a ka re a paletše bafepi,
A paletše ba gabo ba mathoko a ditšhweung.

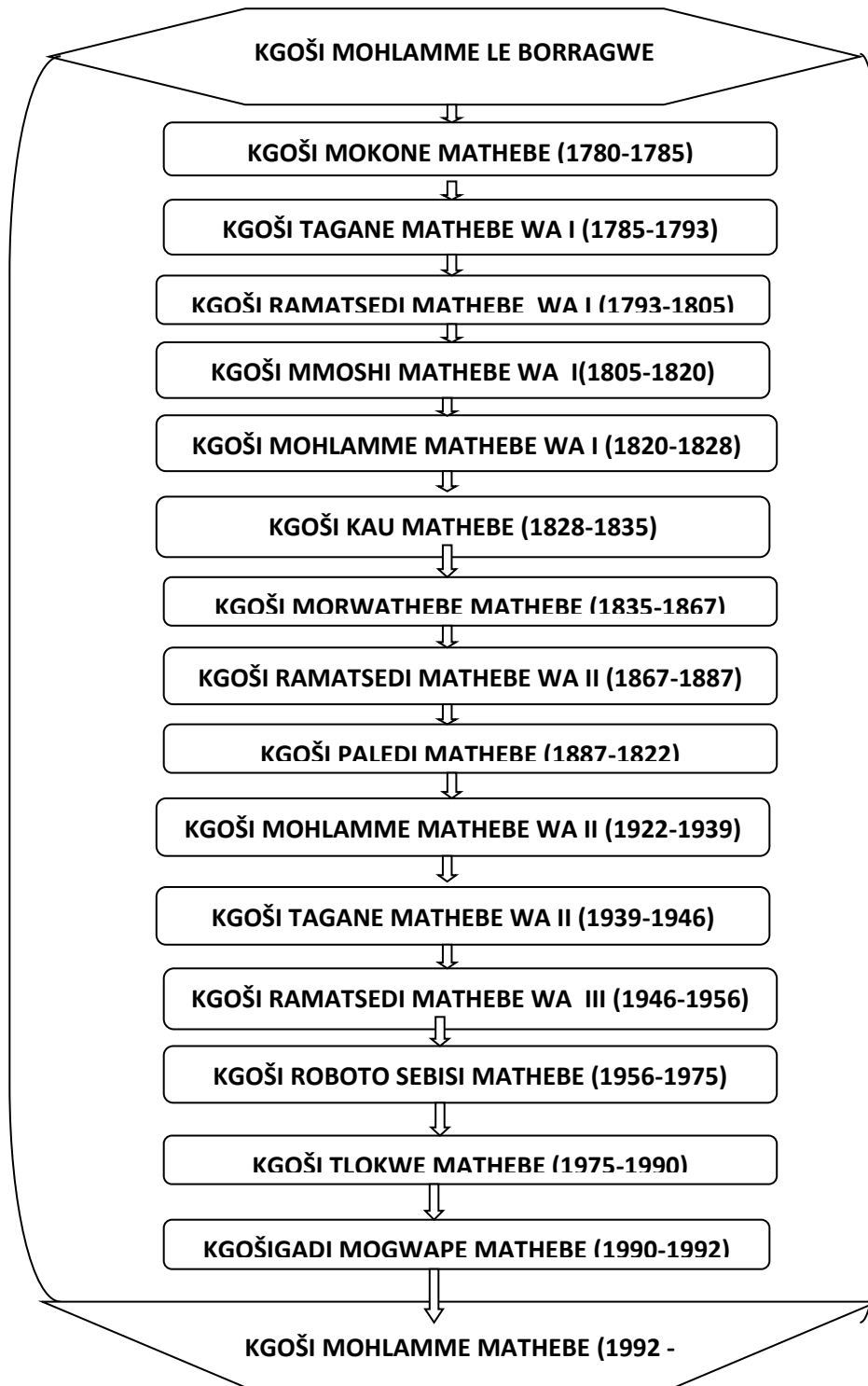
Ke setlogolo sa **Lehlagare** la Madisa tloupotongwane,
Tšhukutšwana ya maotwana a manyane,
Yeo e sa epego dikganyane sehlabeng e di epa lekgwareng,
Ka gore sehlabeng go epa tša maoto a matelele,
Ge di epa, diepa di ikgadima mekokotlo,
Yo Shikwane ke setlogolokhukhu sa **Lehwelere**,
La boMpedi'a go rekwa ka kgomo selemo mmotlana,
Sa mmankaejakgomo le motho.

Go tšwa seretong se sa ka godimo, go bontšhwa tatelano ye e tšwelelago ya leina la kgoši le meloko ya gabo, bjalo ka ge moreti a e bontšha. A nke re hlokomeleng tšweletšo ya gona še e a latela:

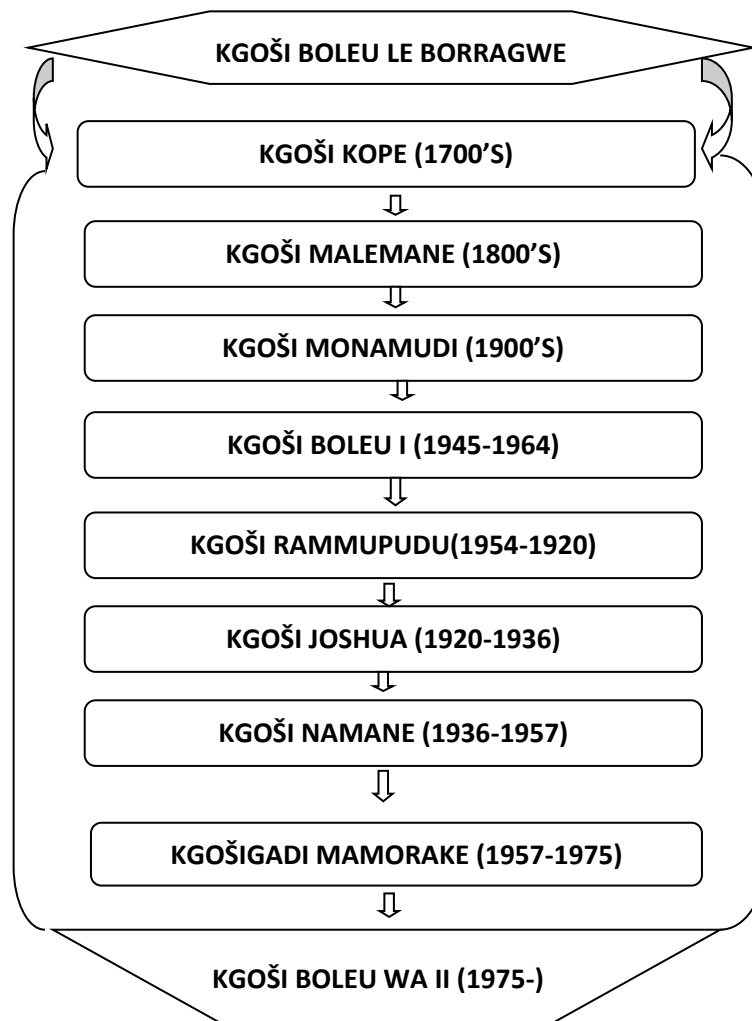

Mo mehlaleng ye e latelago ya ka fase ke seswantšho sa tatelano ya maina a magoši go ya ka fao a hlatlamanago ka gona. Go bontšhitšwe maina a magoši ao a hlatlangwago ke Kgoši Mohlamme Mathebe wa III wa setšhaba sa Babinakwena ba Ntwane go akaretšwa le ao a hlatlangwago ke Kgoši Boleu Rammupudu wa II wa setšhaba sa Bakopa ba Tafelkop.

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III le magoši ao a a ahlatlamago

Kgoši Boleu Rammupudu wa II le magoši ao a a ahlatlamago

4.4 Direto

Ka leina lefase le ka tseba motho seo a lego sona pele yena ka noši a ka itlhatholla gore ke yena mang. Se ke ntlha ye bohlokwa yeo batho ka moka ba swanetšego go e tseba ge ba reelela maina. Ntlheng ye Mabotja (2005:2) o re: “*Accordingly a name is one’s possession and identification and it may tell the world who you are*”.

Ge ba bitša kgoši goba go e reta o tlo kwa ba sa bitša leina gore motho yo a bitšwago ga e no ba motho fela wa nama le madi, eupša ke moetapele.

Batho ba segagaborena ba hlomphana kudu, moo mabakeng a mantši ba sa bitšanego ka maina a bona, eupša ba bitšanago ka direto tša maina. Gantši taba ya mohuta wo e bonagala ge ba dumedišana le ge yo mongwe a dirile selo se sebotse, ba mo lebogiša, ba mmitša ka sereto, e sego ka leina go laetša gore ba thabetše seo a se dirilego. Se ke go hlomphana ga batho ba segagaborena.

Direto tše tša maina go bohlokwa gore batho ba kwešiše gore di šomišwa kudu ke badudi ba selete sa GaSekhukhune. Ke moo batho ba gona yo mongwe le yo mongwe leineng la gagwe o hwetšago le sereto sa gona. Dileteng tše dingwe go šomišwa meeno go hlomphana kudu ka ge bona ba se na le direto tše go bolelwago ka tšona.

4.4.1 Direto tša banna le basadi

A nke re lebeleleng mehlala ya direto tša maina go ya ka fao e adilwego ke boTsiane (2016:83):

Direto tša maina (banna)	Direto tša maina (basadi)
• Bauba• Dimo• Diphaše• Gafela• Gobetse• Hlabirwa• Kanyane	• Bolao• Boledi• Hlapogadi• Hunadi• Kutwadi• Mahlako• Meladi

• Malope • Marumo • Moloto • Monare • Moraswi • Mphele • Nape • Ngwato • Phaahla • Phogole • Pholoto	• Modirwadi • Modupadi • Mogaleadi • Mogošadi • Mogotladi • Mologadi • Molotwadi • Moreteadi • Mosebjadi • Mosesadi • Mošopšadi • Motšoadi • Nareadi • Ngwatladi • Ngwatomosadi • Pebetse • Pheladi • Selogadi • Tšetšadi

Basadi ba šomiša direto tše kudu go feta banna. Ke bona ba bitšanago ka direto. Se se dira gore ba lebale le maina a bona a nnete, ka ge ba šomiša direto ka mehla ge ba bitšana. Mabakeng a mantši ge batho ba dumedišana, ba šomiša direto go dira bjalo. Mohlala:

‘Hunadi.’

‘Pebetse’

Se se bolelwa legatong la madume a tlwaelo ao batho ka mehla ba a šomišago go dumedišana ntle le kgakanego.

Ga go bonolo go bitša kgoši ka leina. Batho mabakeng a mantši ba šomiša direto tša maina a ge ba bitša magoši a bona.

Re tseba gabotse gore direto Bapedi ba di šomiša go hlomphana le go godišana.

Se se ra gore go sereto se sengwe le se sengwe sa mohuta wo ka gare ga sona re ka kopana le direto tša maina ka ge se e le karolo ya tlhompfo ya magoši, baetapele ba go fapafapana le bagale ba dintwa. Kgatla (1982:8) o kwana le taba ye ka go di ala ka tsela ye:

The most specialized form are the formalized praise which are directed publicly to chief, kings and leaders which are composed and recited by members of the king's family or tribal poem.

4.4.2 Direto tša magoši

Kgoši Matlala

Yo **Ngwato** ke mminatlhantlhagane,
 Ke mokone ga a bolawe ,
 Mmolai wa gagwe o tla ithwala megono,
 Ke leebana lesedisedi,
 Ke ngwana **Mosebjadi**'a **Monare**,
 Wa ngwale'a **Ngwato** mogatša ' **Kanyane**,
 Ke lehlapathogo le moriri a tloge ga diatla le matolo,
 A re o tla di hlapa ka moswane kua Bokgalaka,
 Kgalaka bja Mmakaparadiswana bja matsika'a mahwibedu,
 Ke mokgonyana wa babinatšhwene ba bo**Moreteadi**.

Direto tša maina (banna)	Direto tša maina (basadi)
▪ Ngwato	▪ Mosebjadi
▪ Manare	▪ Moreteadi
▪ Kanyane	

Ge motho a ka iketlela, a theeditše setsopolwa se sa sereto sa ka godimo sa Kgoši Matlala o tla lemoga gore sereto se se hlaloša kgoši ka botlalo ka go mo tšweletša ka maina a direto tša gagwe le batswadi bao ba mmelelego. Se e le go laetša tlhompfo go yena.

Kgoši Mathebe wa III

Ke kgoši ya gešo ya Ntwane 'a boRamatschedi.
Ke mokgonyana wa Bakgaga ba Kopa,
Timamello o tšere ngwana 'a**Phaahla**.
Ke Mohlamme 'a thebe 'a bokone,
Mminakwena ya meetseng ka sebele,
Ke megokonyane 'a mathibedi 'a selete maitiela teng,
Ke maragathata a motswalle a Mokone,
Ke batho bao ba tšwago Modimolle wa **Ngwato**.

Re bona fa seretong sa ka godimo go tšwelela tšhomišo ya direto tša maina. Sereto se se re tšweleletša sereto sa leina la kgoši le sa mogwe wa gagwe e lego Kgoši Boleu Rammupudu wa II (Phaahla). Motho mang le mang ge a ka mmitša ka sereto o ikwa a hlomphegile kudu. Baetapele ba rena le bona ba ikwa ba kgethegile kudu ge ba bitšwa ka direto sebakeng sa maina a bona.

Direto tša maina
▪ Ngwato
▪ Phaahla

Go tšwa seretong sa Kgoši Mohlamme Mathebe wa III, direto tša maina ga di tšwelele kudu ka ge Bantwane boati bja maina a bona a se na direto tša maina bjalo ka Bapedi. Bao ba nago le direto tša maina ke ba go etša boKgoši Mohlamme wa III ka ge e le ditlogolo tša babinatlhantlhagane ba GaMatlala. Ka ge mmagwe e le Mogwape, ke ngwana wa mohu Shikwane Matlala wa setšhaba sa Bakone babinatlhantlhagane ba Mohlalaotwane. Yo Mogwape mmagoMohlamme ke kgaetšedi ya Kgoši Mokgoma Maserumule Matlala. O nyetšwe go ba lebone la setšhaba sa babinakwena sa ba Ntwane.

Kgoši Rammupudu wa II

Ke **Phaahla** tatagoBakgaga ba Kopa,

Ke papadime ya manakalehubedu,
Ke manakaleboreledi 'a matuma,
Ke matuma 'a tumilego ga boMmitsi,
O tloge a tumile ga boMabjanamaswana.

Ke pula ya marotholodi a magolo tekema,
Yo ba rego tladi e kile ya tia Matebeleng maloba,
Ya tloga e tloga le ngwanana' Matebele,
Yena yo a paletšego **Hlabirwa**,
A paletšego rragoPharamarota.

Go tšwa seretong se sa kgoši Boleu Rammupudu wa II re bona go tšweleditšwe direto tše pedi: Hlabirwa le Phaahla. Taba ye e sepelelana thwii le yeo e tšweleditšwego seretong sa kgoši ya Ntwane Ngwato sa go re Bantwane ga ba šomiše kudu direto tša maina (Phora, 2002:9). Bakgaga ba Kopa le Bantwane ba swana kudu, le polelo ya bona ge o ka se e theeletše gabotse o ka šitwa ke go kwa gore Sentwane goba Sekopa ke sefe. Ka gona le Bakgaga ba kopa ga ba šomiše direto tša maina kudu ge ba bitšana.

Sereto sa Leina
Phaahla
Hlabirwa

4.5 Mainatumišotšhwantšhi

Maina a mohuta wo a tšweletšwa bjalo ka tšhwatšhišo. Go ona re bona go amanywa batho le dilo tšeo di sa phelego. Gantši go šomišwa diphoofolo tšeo batho ba di botilego le go di rata. Batho ba amanywa le diphoofolo tšeo ba di anago. Maina a a hlolegago ge go dirwa tšeo a bitšwa mainatumišotšhwatšhi. Go ya ka boKgobe (1992:13) mohuta wo wa maina o amana le diphoofolo tšeo batho ba di anago bjalo ka tau, kwena, Tlou bjale le bjale.

Kgoši Matlala

Ke phiriya bomogwape sejabatho,

Ba re phiri ya bomogwape e letše e lla.

- **Ke phiri** – Kgoši go thwe ke phiri, go šupša fa gore o swantšhwa le phiri. Se se hlaloša gore ye kgoši ge motho a e nyaka a ka se mo hwetše ka ge e phela a phirimelwa ka mehla. Ga e no bonwabonwa ntle le lebaka la nnete.

Kgoši Rammupudu

Ke tau ya sekgwa sa Mmitsi Makate,
Ba re ke mogwera mokotatšie Matebeleng,
Ba re ke tlou ya lena mereleba,
Ya šitwa ke go tsoša kgoka letsogo,
Ya latša senko ga Rantikwana Manala.

- **Ke tau** -Ge go thwe ye kgoši ke tau go šupa gore ke yo bogale kudu moo a sa tlankelwego.
- **Ke tlou** –Tlou ke phoofolo ye kgolo kudu ya go feta tše dingwe. Ge go thwe ke tlou moo go bolelwa gore ke motho yo mogolo wa go ba le serithi moo motho mang le mang a kgonago go bona gore ga se motho fela, eupša ke kgoši.

4.6 Mainagokwa

Maina a mohuta wo a bopša ke ge mantšu a mabedi le go feta a kopantšwe go bopa leina le letee. Go bohlokwa gore re lemoge gore mainagokwa a ka bopša ke maina a mabedi ao a kopantšwego goba a bopša ke leina le lediri; leina le lehlaodi; lediri le lediri; lediri le leina; lediri le lehlathi. boZiervogel (1969:86) ba hlaloša mainagokwa ka tsela ye: “*Nouns which are built up of two stem or parts of speech.*”

Go na le ba bangwe bao ba ratago go ahloganya mantšwana a mabedi a ka thaladi mola e le gore a ka momagana go bopa lentšu le tee, gomme bona ba kwana thwii le polelo ya Cole (1955:117) ge a re “*Nouns of various types, they often use hyphen between the different part*”. Ba Northern Sotho Terminology and Orthography N0 4 (1988:17) bona ba ganetšana le taba ye ya go šomiša thaladi ka tsela ye:

The hyphen is generally speaking regarded as additional diacritics, and it is therefore to be avoided as much as possible. Its main use is at the end of the line, when a word is broken. Therefore, compound words should be written each as one word without hyphen.

Kgoši Matlala

O tšwa mogodumo wa bana baShikwa,
Thabana tše pedi go ratana go etelana,
Thabana tša gona di akagane ka meriti
Ka meriti a Rangwadi **sejabatho** seeka Matšedi,
Ba re morithi ke reng ka re ke ema wa ema?
Ka re ke dula wa dula sejabatho,
Ke wa boMogoma wa **mmamosepelo**'a Rakgwadi.
Ba rego mogoma o ile le bana madioko,
Ba re o ile le bana diokela kgole,
Ke wa **bonogakgolo** ya **mmalekwametša**,
Wa mmalekwametša la Rakgwadi.

Mainatumišodiri ke mehuta ye mengwe ya mainagokwa. Mohuta wo wa maina o bonagala gabotse go diretotumišo. Tlhagong ya ona ke mainagokwa, a fapana le ona ge a lebelelwa thetong go ya ka modiro wa maina ao. A bontšha tiragalo yeo e itšego seretong, gomme tiragalo ya gona e bontšwa ka mokgwa wa theto (boKgobe, 1992:13).

Kgoši Shikwane Matlala

Ka meriti a Rakgwadi **sejabatho** seeka Matšedi,
Ba re morithi ke reng ka re ke ema wa ema,
Ka re ke dula wa dula sejabatho,
Ke wa boMogoma wa **mmamosepelo**'a Rakgwadi.
Ba rego mogoma o ile le bana madioko,
Ba re o ile le bana diokela kgole,

Ke wa bo nogakgolo ya **mmalekwametša**.

Go tšwa setsopolweng sa sereto se sa ka godimo re bona go šomišitšwe mainatumišodiri a:

- **Sejabatho**

Ja + batho = sejabatho

Lentšu le ja ke lediri. Seo se dirwago mo ke go ja, yona tiro ye e hlola gore re be le leinatumišodiri. Ka boripana, ge motho a bitša lentšu le go tšwa seretong sa ka godimo, le hlaloša seo se dirwago ke yo kgoši Matlala. Ka leina le go šupša gore kgoši ge go ka ba le ntwana e ka ema ka noši ya hlabanela setšhaba sa yona ka go iša manaba bohunamatolo. Leina le le no bontšha bonatla bja kgoši.

- **Mmamosepelo**

Mma + Sepela = mmamosepelo.

Lentšu le 'sepela' ke lediri, gomme ge le kopanywa le mma le re bopela leinatumišodiri le mmamosepelo. Leina le Mmamosepelo le bontšha gore mongmabu ka boyena o a sepela, o kgona go tšama a bona dilo tše mpe le tše botse gomme boetapeleng bja gagwe go tla ba bonolo go rarolla mathata a go fapana.

- **Mmalekwametša**

Mantšu a mma + kwametša = mmalekwametša

Lentšu le kwametša le lona ke lediri, ka ge le šomišitšwe seretong re bona le lona le re bopela leinatumišodiri le mmalekwametša. Tšhomišo ya leina le e laetša bogale bja marumo. Go kwametša mo ba bolelago ka gona ke go fediša maphelo ka mokgwa wa go bolaya.

4.7 Thumo.

Ntle le leina re ka se kgone go ba le sereto ka gore re swanetše go tseba le go kwešiša gore moreti o reta mang goba o reta ka eng ge eba ga a rete motho o reta dilo. Motho le yena ka noši yo a retwago o kgona go ikwela ka tša gagwe ditsebe ebile a na le

bonnete bja gore go retwa yena ka go kwa maina a gagwe a thalaganya seretong goya ka mokgwa wo a bolokwago ka gona. Mehuta ya mainatheto ao go boletšwego ka ona fa ke ona a dirago gore yo a retwago a itumele.

KGAOLO YA BOHLANO

Thumokakaretšo

5.1 Kakaretšo

Kgaolong ya mathomo go bontšhwa bohlokwa bja go ba le kgoši setšhabeng, ka ge e le yona moahlodi le moeletši wa setšhaba go kgakanego efe kapa efe ye e ka bago gona. Ge setšhaba se hloka kgoši, go ra gore ga se na monamodi goba moahlodi. Ka lona lebaka leo la go hloka yo a namolago ba fetša ba nyatšana ba sa kwane bose. Ke mo re bonago boati bja bona ba gobatšana goba go bolayana.

Ka ge kgoši e le leihlo, mohlokamedi le monamodi wa setšhaba, ditheto ka mehla di e lebane. Ge setšhaba se tseba kgoši ya sona ka botlalo go šupa gore setšhaba seo se a itseba le go ikwešiša gabotse. Mabaka a ka moka a oketša tlhomphano go maloko a setšhaba le go boetapele ka bobjona. Tše ka moka di ukangwe kgaolong ya pele.

Kgaolong ya bobedi monyakišiši o hlatholotše thwii mareo a bohlokwa ao a šomišitšwego nyakišišong ye. O thomile ka go hlatholla kgoši, le tema ye bohlokwa yeo e e kgathago maphelong a setšhaba sa yona. Mareo a hlalošwa ka botlalo go lebeletšwe le ditlhalošo tša ditsebi tše dingwe.

Kgaolong ya boraro monyakišiši o bontšha ka mokgwa wo tshwantšhokgopolo e kgathago tema ye bohlokwa ka gona diretong. Therešo ke gore ka yona moreti o kgona go bolela se sengwe le se sengwe se se lego mafahleng a gagwe ntle le go tšhoga.

Kgaolong ya bone monyakišiši o bontšhitše ka mokgwa wo theelelo ya maina e lego bohlokwa ka gona kudu go magoši ka ge maina a kgontšha batho go lota histori ya setšhaba gore e se lebalwe. Re tla lemoga gore ntle le maina ga rena diretotumišo ka gore re swanetše go tseba yo a retwago le yena o swanelwa ke go kwa ge a retwa. Monyakišiši o tšweleditše gape bohlokwa bja tšhomišo ya direkto tša maina tšeo a bontšhago gore di šomišwa ke badudi ba GaSekhukhune go bontšha tlhomphano.

Kgaolo ya bohlano yona e tšweleletša dikakaretšo tša dikgaolo ka moka tša ka gare ga nyakišišo ye.

5.2 Ditšhišinyo

- Kgoro ya Thuto a e netefatše gore bana ba rutwa ka direto tša magoši ka dikolong ka ge se se tla dira gore ba tsebe setšo sa bona ka botlalo.
- Batswadi ka malapeng ba swanetše go ruta bana direto tša bomolomo bjalo ka tše tša magoši, le direto tša dikgoro tša gabobona.
- Kgoro ya Bokgabo le Setšo ge e ka leka go hlompha diphadišano tša direto tša bomolomo tša mohuta wo, bana ba bantši ba ka gwaletšega go ithuta.
- Ge tše di ka dirwa, bana ba rena, ka go tseba moo ba tšwago ba tla kgona go tseba moo ba yago.

METHOPO

Abram, M.H. 1999. *A glossary of Literary Terms*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.

Babbie, E. 1989. *The Practice of Social Research*. California: Wadsworth Publishing Company.

Beryl, L. le Marcelle, P. 2005. *English Handbook and Study Guide*. Berlut: Books CC.

Bobelo, N. 2008. *Isixhosa Poetry on Nelson Rolihlahla Mandela*. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatšwe. Auckland Park: University of Johannesburg.

Brooks, P. le Robert, W. 1975. *An Approach to Literature*. London: Fifth Edition.

Brown, P.J. Padolefsky, A. 2003. *Applying Cultural Anthropology*. United State of America: McGraw Hill Companies.

Bryant, C.D. le Peck, D.L 2007. *2007 21st Centuary Soiology: a Reference Handbook Thousand Oask*: Sage Publishers.

Chauke, M.T. 2005. *Aspects of naming in Xitsonga*. Lengwalola Bongaka la go se phatlalatšwe. Sovenga: University of the North.

Cole, D.T. 1955. *An Introduction to Tswana*. London: Longman

Damane, M. le Sanders, P.B. 1974. *Lithoko: Southern Sotho Praise Poem*. Oxford: Claredon Press.

Fela, N.M. 1961. *Sebilwane*. Pretoria: J.L van Schaik.

Finnegan, R. 1970. *Oral Literature in Africa*. Oxford: Oxford Publisherss. University Press.

Fredirick, J. 2009. *Research Methods for the Behavioural Sciences*. Wadsworth Publishers.

Gray, M. 1989. *A Dictionary of Literary Terms*. New York. Longman.

Hlabirwa, S.M., Lamola, M. le Mashabela, N.M. 2012. *Manoni a Polelo, Puku ya Morutwana, Mphato wa 11*. Limpopo Province: Kalahari Publishers.

Hodza, A.C. le Fortune, G. 1984. *Some Recurrent Structure in Shona Praise Poetry*. Vol. No. 2. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

Holman, C.H. 1972. *A Handbook to Literature*. New York: Odyssey Press.

Hornby, A.S. Cowie, A.C. 1974. *Oxford Advanced Learners Dictionary*. Oxford University Press.

Kennedy, JM. le Smyth, R. 2006. *Similes on the internet have explanation*. Psychonomic Bulletin le Review [http/pbr. Psychonomic Journals. Org/ content/13/1/24](http://pbr. Psychonomic Journals. Org/ content/13/1/24) short.

Kgatla, M.T. 1982. *Name of Charecters in Novels*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatswe, Sovenga: Yunibesithi ya Limpopo.

Kgobe, D.M. 2011. *Direto tša Sesotho sa Leboa*. Cape Town: Nasou Via Afrika.

Kgobe, D.M., Bošego, P.L., Mampuru, D.M. le Bopape M.L. 1992. *Mošupatsela*, Fulani Press.

Kobus, M. 2013. *First Step In Research*. Pretoria: J.L Van Schaik Publisherssss.
Lazarus, A.L. le Smith. 1983. *A Glossary of Literature and Companion*. illionis: Urbana University Press..

Mabetlela, E.V. 1981. *Culture a Revealed in Northern Sotho Proverbs*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatswe, Sovenga: University of the North.

Mabotja, M.L. 2005. *The Origin, Meaning and Impact of Names In the Post-Apartheid South Africa: Rethinking Naming Strategies (A Case of Limpopo)*. Sovenga: University of Limpopo.

Maibelo, J.R., Nkomo, P.S., Mojalefa J.M. le Lentsoane, H.M.L 1991. *Direti Tše Nne*. Florida Hills: Vivlia Publishers.

Maitja, P.P. 2013. *Euphemism, the Art of Saying it Politely: Northern Sotho Novels in Perspective*. Sovenga: University of Limpopo.

Makibelo, M.P. 2002. *Intertextuality in the Poetry of HML Lentsoane*. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatšwe. Soweto Campus: VISTA University.

Maleka, M.J., Moloto, P.S. le Mokwebu. (2010:20). *Mphahlolle Ka Dingwalo Tšešo*. Polokwane:Tshehla Stationers le Office Suppliers.

Malepe, A.T. 1966. *Some Aspects of Tswana Traditional Poetry Limi*. Pretoria: UNISA.

Mamabolo, M. Mojalefa, M.J. Malebana F.J.R. and el 2015. *Montshepetšabošego*. Pietermaritzburg: Shuter le Shooter Publishers.

Manaswe, F.L. 1991. *The Contribution on Individual Literery Requarements toward the development of plot in Matsepe's Letsofalela*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatšwe, Sovenga: Unversity of The North.

Mashabela, D.G. 2002. *Mesarasarane*. Geoegeville: BARD Publishers.

Masiea, J.R. 1973. *The Traditional Games of Basotho Children*. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatšwe. Cape Town:University of Cape Town.

Masola, I.S. 1993. *Makgonatšohle,N.Sotho Study Guide*. Pietermaritzburg: Shuter le Shooter Publishers.

McDougal, L. 1989. *We Have Tomorrow Bright Before us like Flame*. McDougal Littell le Company.

Milubi, N.A. 1988. *Aspects of Venda Poetry*. Lengwalo la Bongaka la go se phatlalatšwe Sovenga: University of North.

Mogale, N.S. 1991. *Motsinkedi*. Polokwane: Ngako S. Mogale.

Mogale, N.S., Sekgaila, C., Ramoraswi, M., Matlou, F.M. le Motloutsi, J.M. 2007. *Peu ya Polelo*. 205 Grobler Street. Fauna Park: Kobela Publishers.

Mojalefa, M.J. 1993. *Tshekatsheko ya Sebilwane bjalo ka Thetokanegelo*. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatswe. Pretoria: University of Pretoria.

Mokaba, M.J., Malatji, P.P., Mogano, S.L., le Hlaka M.H. 2015. *Ngwedi wa Letopanta*. Polokwane: Soul of Africa Publishers.

Mokgoatšana, S.N.C. 1999. *Autobiography to Postcoloniality: A Study of Representation in Puleng's Work*: Unpublished PHD Thesis. Pretoria UNISA.

Mokoena, C.L., Phokwane P.P. le Mogale N.S. (2007), *Peu Ya Polelo Kereiti ya 12*, Polokwane: Kobela Publishers.

Mokoena. C.L, 1999. *Direto tša Bapedi: An Activity in Field Research*. Lengwalo la Masetase la go sephatlalat e le we. Mamelodi: Vista University.

Monakhisi, G.M. 2007. *Bakgaga ba Maupa botšo le boyo bja bona*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatšwe. Sovenga: University of Limpopo.

Mönnig, H.O. 1983. *The Pedi*. Pretoria: J.L van Sckaik Publishers.

Moroamofo, L. (2015). *Pukutlhahli, Lekala la Maleme*. Auckland Park: University of Johannesburg.

Mothogoane, M.M. 2014. *Tshekaseko ya Direto tša Bakone*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatšwe, Sovenga: Yunibesithi ya Limpopo.

Mphahlele, D.M. 2008. Register as Determinant of Identity: A Case of Northern Sotho Sešate Language. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatšwe, Sovenga: University of the Limpopo.

Mthombeni, M.T. 2008. *The Role of Praise Poetry with Special Reference to Xitsonga Chieftainship*. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatšwe, Sovenga: University of Limpopo.

Murwamphinda, S.C. 1993. *A Prelimum Study of Venda Praise Poem*. Pretoria: UNISA.

Nethengwe, G.T. 2005. *The Study of Chieftainship: A Case of Chivenda Lore*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatšwe. Sovenga: University of the North.

Nkgaruba, N, le Tshipintšulana (2011). *Montshepetšabošego ke mo leboga bo sele, Kereiti ya 10*. Pretoria: Actua Press.

Nokaneng, M. 1988. *Segagešo*. Bloemfontein: Via Afrika.

Nokaneng, M.B, le Louwrens, L.J. 1996. *Segagešo*. Bloemfontein: Via Afrika Publishers.

Nokaneng, M.B. and Louwrens, L.J. 2000. *Segagešo. Mphato 10*. Cape Town:

Northern Sotho Terminology and Orthography N0 4. 1988. Pretoria. Government Printers

Peck, J. le Coyle, M. 1984. *Literary Terms and Criticism*. Great Britain: Macmillan.

Phora, S.C.P 2002. *Setlogo sa Bantwane*. Groblersdal: Loskop Printers le Promotions.

Puleng, N.S., Mokoena C.L., Phokwane P.P.le Segooa, T. 2013. *Kodumela Puku ya Morutwana Mphato wa 12*. Florida Hills: Vivlia Publishers.

Ramushu, J.M. le Mphahlele, MCJ. 1988. *Polelo ye Phelago 7*, Pietermaritzburg: Shuter le Shooter Publishers.

Schapera, I. 1965. *Praise Poem of Tswana Chief*. Clarendon: Oxford.

Sebashe, S.S. 2003. *Place Renaming in the Limpopo*. Lengwalo la Masetase la go se phatlalatšwe, Sovenga: University of the North.

Serudu, S.M. 1990. *Dipheko tša Bagologolo*. Pretoria: De Jager-HAUM Publishers.

Setatamente sa Kharikhulamo ya Bosetšhaba, Leleme la gae Grade 10-12. 2003. Pretoria: Department of Education.

Shipley, J.T. 1979. *Dictionary of Word Literature Terms*. London: Geoge Allen le Unwin Ltd.

Sowell, T. 1992. *Inside American Education, The Decline: The Deception (Hardcover)*, Free Press.

Strydom, H. 2002. *The pilot study and ethical aspects of research in the social science and human service professions*. In: *Research at Grassroots for social science and Human Profession*, edited by CSL Delpport. Pretoria: J.L. van Schaik Publisherssss 203-301.

Taylor, G. 1957. *Writing a Play*. London: Herbert Jenkins.

The Shorter Oxford English Dictionary. 1956. Oxford: Oxford University Press.

Tladi R.N.K. 1990. *The Implication of Tribal Organization for Social Work Practice*. Lengwalo la Onase la go se phatlalatšwe. Sovenga: University of the North.

Tshamano, N.W. 1993: *Radio Drama: A Critical Study of some Radio Venda Broadcasting*, Sovenga: University of the North..

Tsiane A.C. 2013. *Serokolwana*. Unpublished Traditional Hearlers Manual. Marble Hall: Phuti ya Bokone.

Tsiane A.C. le Phokwane, P.P. 2016. *Senamolela*. Polokwane: Sharp Shoot Publishers.

Ulman, S. 1992. *Semantics. An Introduction to Science of Meaning*. Basil: Blackwell.

Walliman, N. 2006. *Social Research Methods*. London: Sage Publication.

Webster, M. 1976. *Webster 's New World Dictionary of American Languange*. USA. Prentic Hall

Ziervogel, D., Lombard, D.P le Mokgokong, P.C 1969. *Handboek van Noord-Sotho*. Pretoria: J.L. van Schaik.

DIKGOMARETŠWA **(Direto tša magoši)**

Kgoši Shikwane Matlala

Ke Shikwana 'a tlokwa letlako la boSeamoge,
O tšwa kua gaMmabolepu bja Kekana,
Ba rego Shikwane thiba ntlo di maroba,
Phefo ya borwa e se tsene difokeng,
Ntlo ya mošate o se swe le gatee.
Ke ngwana Kotole 'a Lengana,
Ke Kotole a kgopu morwaserišana sa Rantho,
A rego ga ke tšee dibodu ke tšea diroto,
Ke tšea difatifati tša moswa Lepelle,
Ba ba rego homotšang Mmatawane o a lla,
Le mohomotšeng ka segoba sa nama,
Motho a kare a paletše bafepi,
A paletše bagabo ba mathoko a ditšhweung.

Ke setlogolo sa Lehlagare la Madisa' tloupotongwane,
Tšhukutšwana ya maotwana a manyane,
Yeo e sa epego dikganyane sehlabeng e diepa lekgwareng,
Ka gore sehlabeng go epa tša maoto a matelele,
Ge diepa, diepa di e kgadima mekokotlo,
Yo Shikwane ke setlogolokhukhu sa Lehwelere,
La boMpedi'a go rekwa ka kgomo selemo mmotlana,
Sa mmankaejakgomo le motho.

Yo Ngwato ke mminatlhantlhagane,
Ke mokone ga a bolawe,
Mmolai wa gagwe o tla ithwala megono,
Ke leebana lesedisedi,
Ke ngwana Mosebjadi 'a Manare,
Wa ngwale 'a Ngwato mogatša'Kanyane.

Ke lethapathogo le moriri a tlogega diatla le matoko,
A re o tla di hlapa ka moswane kua Bokgalaka,
Kgalaka bjo okarego Mmakaparadiswana bja matsika' mahwibedu,
Ke mokgonyana wa babinatšhwene ba boMoreteadi.

O tšwa mogodumo wa bana baShikwa,
Thabana tše pedi go ratana go etelana,
Thabana tša gona di akagane ka meriti,
Ka meriti'a Rangwadi sejabatho seeka Matšedi,
Ba re morithi ke reng ka re ke ema wa ema,
Ka re ke dula wa dula sejabatho,
Ke wa boMogoma wa mmamosepelo'a Rakgwadi.
Ba rego mogoma o ile le bana madioko,
Ba re o ile le bana diokela kgole,
Ke wa bonogakgolo ya mmalekwametša,
Wa mmalekwametša la Rakgwadi,
Ba re nogakgolo ga ke lome motho,
Bana ba tšhaba leswethe ba mpona,
Ba re le se ke la itšela ka mobu,
E ka hlolela bommalena ditsetselo,
Ke maraba mahlwana'noga'Lepelle.

Ke wa boMašung Ngwato thaka Matlakana,
Ngwana mokone yo mogolo Rahlagane,
Yo a kelego a hlahlelwa ka ngwakong,
Wo o senago kotse o senago le lerumo,
Yena a re a re ba eleng ka manong Matebele,
Le dijabana tša matsogo a bona,
Le nankhono ba sa lla se tšwa hlogong Matebele,
Ba re ge e le ba Matlala'Rahlagane,
Ba išitše borrawešo madioko.

Ke phiri ya bomogwape sejabatho,
Ba re phiri ya bomogwape e letše e lla,

Ge e re nngou e ya go ja mang setšwamogodumo,
Ke phiri ya go gahlola ka monola.

Kgoši Mohlamme Mathebe wa III

Ke kgoši ya gešo ya Ntwane a boRamatschedi.
Ke mokgonyana wa Bakgaga ba Kopa,
Timamello o tšere ngwana Phaahla,
Ke Mohlamme'a thebe'a bokone,
Ke Kwena ya meetseng ka sebele,
Ke megokonyane'a mathibedi'a Selete maitelalateng,
Ke maragathata'a motswalle'a Mokone,
Ke batho bao ba tšwago Modimolle wa Ngwato,
A bothaba lebaka, ba rego thabakgolo ke swele,
Ke swele hlogo ka be ka hloka le sedibelo sa hlolo,
Ba re ngwana Modimolle a Ngwato ntšhiroge,
Boka babinakwena ka moka,
Ge e le lentswe ke bone la Ntwane,
Ke bone kua gabothupa diotlabatho,
Ke bone kua gabomerwetla e budule e ile hwibi,
E butšweditše go tla e hlabana ntwana,

Re bana ba kgoši ba Ntlhahlo mogatša'Nthete,
Ba ba rego nka e le mo ga ke na borapelo,
Ga ke na bodiko bja morago le seonya,
Le ra gore ge le gana ke dumediša Mashile,
E lego gapila ke tla dumediša neng marena?
Ge magoši ka moka a dumediša Mashile,
A re kgomo e tswaletše Motsephiri e hlaba,
Bašemane ba e tšeešše mohlana bjang e hlaba,
E tšeeššwe ke boSelepi sa boNkwanamagasa,
Gomme ba e tšeela mohlana ka diphatana,
A re ko Sepatwaneng go kile gwa lla kgono sedumaedi,
Ge ke re la nkwe le nkinelle makonatšie,
Lena maragathata'Ramotswalle a bokone,
Re batho ba bothipa maabane,
Nkile ka sega ka gafela ditšhaba.

Ba re ke gafetše Kope ntlha ye nngwe,
Ka re šala mo o agile ngwana'kgoši,
Ge e le nna ngwana' monna, ke sa ile setswalong lebjana,
Ke le lešopeng lešo la thebe'a Mokone,
Mo ke ilego ge ke kgalema dikgokong ka moka tša bela,
Gwa bela boSeri le boRamoetši,
Gwa be gwa bela le boMosehlana' mamaraba' kgalema,

A re dumela sebata o mafolofolo
E lego nkwe tša boRangwane o tšere kae?
Ge o tloge o tšere kotse ya motho,
A tšwile lesolo, e le kotse tša rragoMatiba'rragoMatlatši,
Ke Nkwe tolodi ya molapo,wa botsoku la ntlhaletšeng,
Ke ngwana kgoši ye nala, tšheledi seyasempupuru,
Seyale kgwedi ya Mabala, Mokgonyana Kopa,
Wa kopa wa Kgoši Rammupudu.

Rena re bana ba kgoši mokone'a thebe,
Yo a tšerego lerumo mohla wola,
Lerumo le eja motho tadi e amuša.
A hlaba lenaba dimpa naga ya lala,
La šitwa ke go tšhaba kotse tša wa fase,
La hlapologa bobete bja madi.

Kgoši Boleu Rammupudu wa II

Ke Phaahlatatago Bakgaga ba Kopa,
Ke papadime ya manakalehubedu,
Ke manakaleboreledi'a matuma,
Ke matuma a tumilego ga boMmitsi,
O tloge a tumile ga boMabjana'maswana.

Ke pula ya marotholodi a magolo tekema,
Yo ba rego tladi e kile ya tia matebeleng maloba,
Ya tloga e tloge e tloga le ngwanana'Matebele,
Yena yo a paletšego Hlabirwa,
A paletšego rragoPharamarota.

Ke wa legaga la legasa le wela batho,
Ba re le wetše babedi mong a hlatloga,
Mong a šale le kgoši,
A šala le rragoMagaswane,
A šala a botša Morena ditaba,
Bjalo ka tshebi ya dira.

Ba re ke Rankotsana boroko.
Ke marumo a mošweu mogatša'Leleka,
Ba re ke Leleka la ga boMagaswane,
Ke ntsokotsana a diala,
Ba re tsokotša dikadi morwa'Monamodi'a dintwa,
O tsokotše dikadi mafšega a tšhaba,
Mafšega a nyame a neša phoka le melala,
Go tšhabe bomakgakanganka'Marota,
Go tšhabe Mogoto ke morwa'kgapiane,
Go tšhabe mašila a gatiša ka lekopelo,
Ke tau ya sekgwa sa Mmitsi Makate,
Ba re ke mogwera mokotatšie Matebeleng,
Yo a kilego a hlaba tlou selemo,

Ba re ke tlou ya lena mereleba,
Ya šitwa ke go tsoša kgoka letsogo,
Ya latša senko ga Rantikwana Manala.